

Κεφάλαιο 2

Συντακτικές κατηγορίες

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζουμε τα βασικά μέρη της πρότασης, δηλαδή το υποκείμενο και το κατηγορήμα, και δίνουμε ιδιαίτερη έμφαση στις συντακτικές κατηγορίες, αυτό που παραδοσιακά αποκαλούμε «μέρη του λόγου», οι οποίες παίζουν σημαντικό ρόλο στη σχέση λεξικού και σύνταξης. Διακρίνουμε τις λεξικές και τις γραμματικές ή λειτουργικές κατηγορίες και εστιάζουμε στα χαρακτηριστικά τους και στον ρόλο που επιτελούν στη συντακτική δομή. Στη συνέχεια, γίνεται σύντομη αναφορά στον ρόλο του λεξικού στις διαγλωσσικές διαφορές και παρουσιάζονται ορισμένα βασικά κριτήρια αναγνώρισης των συστατικών μιας φράσης, που σχετίζονται με το πώς αναγνωρίζουμε ότι μια ακολουθία λέξεων αποτελεί συντακτικό συστατικό. Τέλος, δείχνουμε πώς αυτός ο διαχωρισμός απεικονίζεται ιεραρχικά μέσω της δενδρικής αναπαράστασης.

Προαπαιτούμενη γνώση

Πρόκειται για εισαγωγικό κεφάλαιο, για το οποίο ωστόσο συνιστάται η αναφορά σε σύγχρονες περιγραφικές γραμματικές, όπως των Κλαίρη & Μπαμπινιώτη (2005) και Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton (1999, 2007), σε γλωσσολογικές εγκυκλοπαιδείες, όπως International Encyclopedia of Linguistics (Frawley 2003²), Encyclopedia of Language and Linguistics (Brown 2006²), Brill Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics (Giannakis 2013), καθώς και στο λεξικό γλωσσολογικών όρων του Κρύσταλ (2003).

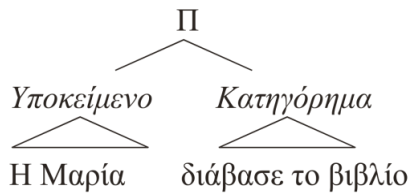
2.1. Τα βασικά μέρη της πρότασης

Το βασικό περιεχόμενο της πρότασης που δίνεται στο (1) καθορίζεται από το *διάβασε*, το οποίο περιγράφει μια ενέργεια στην οποία συμμετέχουν δύο οντότητες, η *Μαρία* και το *βιβλίο* (υπογραμμισμένα).

1. Η Μαρία *διάβασε* το βιβλίο.

Το *διάβασε* είναι το *κατηγορήμα* (predicate), ενώ οι υπογραμμισμένες φράσεις είναι τα *ορίσματά* του (arguments). Η σχέση ανάμεσα στη Μαρία και το βιβλίο καθορίζεται από το περιεχόμενο του κατηγορήματος, έτσι ώστε η ενέργεια του διαβάσματος να ξεκινάει από τη Μαρία και να καταλήγει στο βιβλίο. Εφόσον το βιβλίο είναι αυτό στο οποίο καταλήγει η ενέργεια, η φράση *το βιβλίο* φτιάχνει ένα συστατικό με το *διάβασε* και λειτουργεί ως *αντικείμενο* (object) του *διάβασε*. Γι' αυτόν τον λόγο στην παραδοσιακή γραμματική το κατηγορήμα αποδίδεται με το ρήμα ή με το ρήμα σε συνδυασμό με το αντικείμενό του, αν υπάρχει αντικείμενο. Η φράση *η Μαρία* είναι ανεξάρτητο συστατικό και λειτουργεί ως *υποκείμενο* (subject) της πρότασης.

Λαμβάνοντας υπόψη την ιεραρχική δομή της πρότασης, μπορούμε να διακρίνουμε επομένως δύο βασικά μέρη τα οποία λειτουργούν όπως παρακάτω ([Εικόνα 2.1](#)):

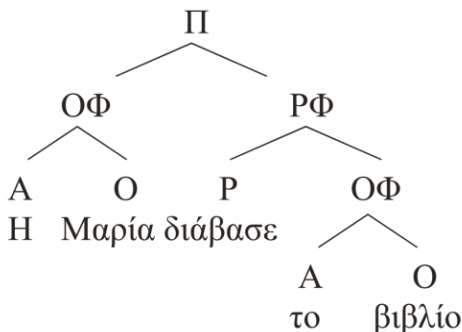
Εικόνα 2.1 Τα βασικά μέρη της πρότασης.

Ο συνδυασμός του υποκειμένου και του κατηγορήματος (ρήμα + αντικείμενο εδώ) μας δίνει την *πρόταση* (Π), που δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια μεγάλη φράση με πλήρες περιεχόμενο. Η βασική διάκριση της πρότασης σε υποκείμενο και κατηγορήμα δεν είναι σύγχρονη, αφού ήδη ορίζεται από τον Αριστοτέλη στο έργο του *Περί Ερμηνείας*. Σε επίπεδο συντακτικής ανάλυσης, δεν μας ενδιαφέρει τόσο η λογική σχέση του κατηγορήματος με το υποκείμενό του, όσο η συντακτική τους σχέση, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο δομείται η πρόταση, η θέση του υποκειμένου σε σχέση με το ρήμα αλλά και η μεταξύ τους συμφωνία.

Το παραπάνω δενδροδιάγραμμα μας δίνει το βασικό περιεχόμενο της πρότασης με την παρουσία μιας φράσης που λειτουργεί ως υποκείμενο και ενός κατηγορήματος. Αν όμως οι κόμβοι ενός δέντρου ονομαστούν με βάση τις λειτουργίες τους, οι οποίες στη βασική αριστοτελική τους διάσταση παραπέμπουν σε λογικές σχέσεις, οι πληροφορίες που θα πάρουμε για τον ρόλο που παίζουν τα συγκεκριμένα λεξικά στοιχεία στη δομή της πρότασης θα είναι ελάχιστες. Για να μπορούμε να έχουμε τις κατάλληλες συντακτικές πληροφορίες, χρειάζεται να δούμε πιο αναλυτικά από τι αποτελούνται τα συστατικά και πώς ο συνδυασμός τους διαμορφώνει το τελικό περιεχόμενο αυτού που αποκαλούμε πρόταση.

Σε σχέση με το παραπάνω δενδροδιάγραμμα, αντιλαμβανόμαστε ότι τόσο το υποκείμενο όσο και το αντικείμενο είναι δύο φράσεις που αποτελούνται από λέξεις με παρόμοια χαρακτηριστικά. Πρόκειται για τα λεξικά στοιχεία {η, το, Μαρία, βιβλίο}. Τα λεξικά στοιχεία η και το ανήκουν στην ίδια κατηγορία, αυτή του άρθρου (του οριστικού), ενώ τα στοιχεία Μαρία και βιβλίο ανήκουν στην κατηγορία του ουσιαστικού (ως κύριο και κοινό όνομα αντίστοιχα). Ο συνδυασμός ενός άρθρου και ενός ουσιαστικού μας δίνει μια φράση. Ας την ονομάσουμε Ονοματική Φράση (ΟΦ). Ο συνδυασμός του ρήματος διάβασε με κάτι άλλο, όπως είναι η ΟΦ στο παραπάνω παράδειγμα, μας δίνει μια Ρηματική Φράση (ΡΦ). Γιατί επιλέγουμε το ρήμα για να δώσει το όνομά του στη νέα αυτή φράση; Η πιο απλή απάντηση είναι ότι αυτό μας δίνει τις πληροφορίες για το είδος του κατηγορήματος που έχουμε.

Με βάση τα παραπάνω, η δενδρική αναπαράσταση που προκύπτει έχει ως εξής:

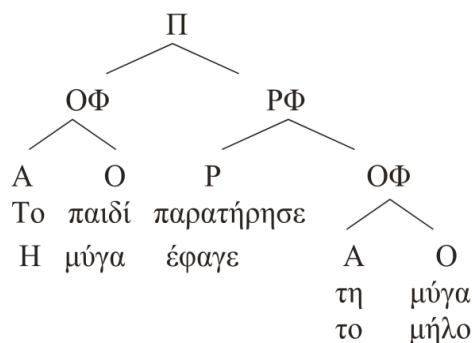

Εικόνα 2.2 Δενδρική αναπαράσταση με τα συστατικά.

Το άρθρο, το ουσιαστικό και το ρήμα είναι *συντακτικές κατηγορίες* (syntactic categories). Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για κατηγοριοποιήσεις που εκφράζουν συντακτικά χαρακτηριστικά. Αλλάζοντας μόνο τα τερματικά στοιχεία, δηλαδή τις ίδιες τις λέξεις, και διατηρώντας τις ίδιες συντακτικές κατηγορίες μπορούμε να έχουμε άλλο περιεχόμενο (ουσιαστικά άλλη πρόταση) πάνω στην ίδια δομή:

2. $A = \{\eta, \text{το}, \text{μία}, \text{ένα}, \dots\}$
 $O = \{\text{φοιτήτρια}, \text{άρθρο}, \text{μύγα}, \text{μήλο}, \dots\}$
 $P = \{\text{έγραψε}, \text{έφαγε}, \text{παρατήρησε}, \dots\}$
α. Μια φοιτήτρια έγραψε ένα άρθρο.
β. Το παιδί παρατήρησε μια μύγα.
γ. Η μύγα έφαγε το μήλο.

Με βάση τα σύνολα στο (2) και διατηρώντας το δένδροδιάγραμμα της Εικόνας 2.2, έχουμε νέες προτάσεις αλλάζοντας μόνο τα τερματικά στοιχεία, δηλαδή τις λέξεις. Για παράδειγμα ([Εικόνα 2.3](#)):

Εικόνα 2.3 Δενδρική αναπαράσταση 1.

Αυτό μας δείχνει ότι με κάποιον τρόπο ως φυσικοί ομιλητές κατηγοριοποιούμε τα λεξικά στοιχεία που έχουμε. Έτσι, έχουμε τη δυνατότητα να αντλούμε από παρόμοια σύνολα, δημιουργώντας καινούργιες φράσεις πάνω στις ίδιες δομές. Η κατηγοριοποίηση αυτή μας δείχνει ταυτόχρονα ότι, εκτός από παρόμοια κατανομή, τα στοιχεία μιας κατηγορίας έχουν και παρόμοια συμπεριφορά. Το επόμενο ερώτημα που προκύπτει είναι πώς λειτουργεί η κατηγοριοποίηση αυτή και πόσες συντακτικές κατηγορίες διακρίνουμε. Το ερώτημα αυτό, ειδικά ως προς το δεύτερο σκέλος του, είναι ίσως περισσότερο σύνθετο από όσο φαίνεται, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω.

2.2. Συντακτικές κατηγορίες: τα υλικά της σύνταξης

Πόσες συντακτικές κατηγορίες υπάρχουν και ποιες είναι αυτές; Αυτό το ερώτημα σίγουρα δεν είναι καινούργιο, αφού είχε απασχολήσει και τους αρχαίους (αλεξανδρινούς) γραμματικούς, οι οποίοι καθόρισαν τα λεγόμενα «μέρη του λόγου» με βάση τα γραμματικά τους χαρακτηριστικά όπως είναι η συντακτική κατανομή και η μορφολογία τους. Ο Διονύσιος ο Θράξ (γύρω στο 100 π.Χ.), σε κείμενο που του αποδίδεται, διακρίνει οκτώ μέρη του λόγου (βλ. Matthews 2001): Όνομα, ρήμα, μετοχή, άρθρο, αντωνυμία, πρόθεση, επίρρημα, σύνδεσμος. Το όνομα περιλαμβάνει το *ουσιαστικό* και το *επίθετο* ως, κατά κάποιον τρόπο, παράγωγο του ουσιαστικού.

Η *Νεοελληνική Γραμματική* του Μ. Τριανταφυλλίδη (1941) αναφέρει δέκα μέρη του λόγου, που διακρίνονται σε κλιτά και άκλιτα (§471, §472):

- Κλιτά μέρη: άρθρο, ουσιαστικό, επίθετο, αντωνυμία, ρήμα, μετοχή.
- Άκλιτα μέρη: επίρρημα, πρόθεση, σύνδεσμος, επιφώνημα.

Διατηρούνται ουσιαστικά τα παραδοσιακά μέρη του λόγου, αλλά διαχωρίζεται το ουσιαστικό από το επίθετο (σπάει η κατηγορία του ονόματος) και προστίθεται το επιφώνημα. Όπως αναφέρει και ο ίδιος ο Τριανταφυλλίδης, η μετοχή δεν είναι μια ξεκάθαρη περίπτωση, αφού οι μεν σχηματισμοί σε *-μένος*, όπως

γραμμένος, -η, -ο, παράγονται από τα αντίστοιχα ρήματα, αλλά συμπεριφέρονται όπως τα επίθετα, οι δε σχηματισμοί σε -οντας, όπως *τρέχοντας, διαβάζοντας*, είναι άκλιτοι και συμπεριφέρονται όπως οι επιρρηματικές προτάσεις. Στην παραπάνω κατηγοριοποίηση του Τριανταφυλλίδη έχουμε ως βασικό παράγοντα διαχωρισμού των δύο τάξεων την παρουσία ή όχι κλίσης. Το βασικό κριτήριο, επομένως, είναι μορφολογικό.

Από την άλλη, οι κατηγορίες που ανήκουν σε κάθε τάξη διαφοροποιούνται αρκετά μεταξύ τους τόσο ως προς το είδος της κλίσης (π.χ. όνομα – ρήμα), όσο και ως προς τα σημασιολογικά χαρακτηριστικά που έχουν και τη λειτουργία τους μέσα στην πρόταση ή τη φράση. Για παράδειγμα, ενώ το άρθρο και το ουσιαστικό είναι και τα δύο κλιτά, το ουσιαστικό από μόνο του μπορεί να φτιάξει φράση, ενώ το άρθρο όχι:

3. α. Ο Γιάννης αγόρασε βιβλία.
β. *Ο Γιάννης αγόρασε τα.
γ. Παιδιά παίζουν στους δρόμους.
δ. *Τα παίζουν στους δρόμους.

Αυτό μας δείχνει ότι μπορεί η μορφολογική ταξινόμηση να είναι σημαντική, αλλά θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και άλλους παράγοντες, όπως, για παράδειγμα, τη συντακτική κατανομή.

Μια πολύ βασική διάκριση που γίνεται συχνά στη βιβλιογραφία είναι ανάμεσα στις λεγόμενες *λεξικές* (lexical) και *γραμματικές ή λειτουργικές* (grammatical or functional) κατηγορίες (βλ. Bolinger & Sears 1981). Οι λεξικές κατηγορίες φέρουν πρωτεύουσα (ή πρωταρχική) σημασία, ενώ οι λειτουργικές κατηγορίες φέρουν δευτερεύουσα σημασία. Τι θα πει αυτό; Θα πει ότι, αν χρησιμοποιήσω τη λέξη *βιβλία*, αναγνωρίζω το σύνολο των οντοτήτων στο οποίο αναφέρομαι, ενώ αν χρησιμοποιήσω το *τα* δεν μπορώ να έχω αυτή την πληροφορία. Ωστόσο, το άρθρο *τα* έχει τη βασική λειτουργία ότι αποδίδει αναφορά στα μέλη αυτού του συνόλου, μέσω της οριστικοποίησης. Επομένως, το άρθρο έχει έναν λειτουργικό ρόλο, που αφορά την κωδικοποίηση μιας γραμματικής πληροφορίας. Οι λεξικές κατηγορίες χαρακτηρίζονται επίσης και ως *ανοιχτή τάξη* (open class), ενώ οι λειτουργικές κατηγορίες χαρακτηρίζονται ως *κλειστή τάξη* (closed class). Ως φυσικοί ομιλητές μπορούμε με σχετική ευκολία να δημιουργήσουμε νέα ουσιαστικά, αλλά δεν μπορούμε να δημιουργήσουμε νέα άρθρα. Η δημιουργία νέων τύπων του άρθρου, ή ακόμη και της ίδιας της κατηγορίας του άρθρου, υπόκειται σε πιο χρονοβόρες διαδικασίες, οι οποίες συνδέονται με τη γλωσσική αλλαγή. Γι' αυτό ακριβώς και οι λεξικές κατηγορίες χαρακτηρίζονται ως ανοιχτή τάξη, ενώ οι λειτουργικές ως κλειστή τάξη. Ως λεξικές κατηγορίες αναγνωρίζονται τα ουσιαστικά, τα ρήματα, οι προθέσεις και τα επίθετα. Εδώ συχνά προστίθενται και τα επιρρήματα. Ως λειτουργικές ή γραμματικές κατηγορίες αναγνωρίζονται το άρθρο, οι αντωνυμίες, τα στοιχεία της κλίσης, οι σύνδεσμοι, οι δείκτες άρνησης και άλλα πιθανώς ακατηγοριοποίητα στοιχεία, τα οποία συχνά αποκαλούνται μόρια, όπως, για παράδειγμα, τα μορφήματα *θα* και *ας* της νέας ελληνικής, που συνοδεύουν ρηματικούς τύπους (π.χ. *θα φύγω, ας φύγω*). Εδώ θα μπορούσαμε πιθανώς να εντάξουμε και τα επιφωνήματα, στον βαθμό που θεωρούμε ότι αποτελούν μια αυτοτελή κατηγορία.

Συνοπτικά, τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά των δύο τάξεων μπορούν να αποδοθούν ως εξής:

4. Λεξικές κατηγορίες
 - α. Έχουν πρωτεύουσα σημασία (αναφέρονται σε κάτι).
 - β. Δέχονται νέα μέλη.
 - γ. Προσδιορίζονται από τις λειτουργικές κατηγορίες.
5. Λειτουργικές ή γραμματικές κατηγορίες
 - α. Έχουν δευτερεύουσα σημασία (γραμματικές πληροφορίες).
 - β. Δεν δέχονται νέα μέλη.
 - γ. Προσδιορίζουν λεξικές κατηγορίες (λειτουργούν πάνω σε αυτές).

Με βάση την παραπάνω τυποποίηση, το αναμενόμενο είναι ότι το λεξιλόγιο μιας φυσικής γλώσσας απαριθμεί πολύ περισσότερα στοιχεία που ανήκουν στις λεξικές κατηγορίες παρά στοιχεία που ανήκουν στις λειτουργικές ή γραμματικές κατηγορίες. Αυτό γίνεται εύκολα κατανοητό, αν ανοίξουμε ένα οποιοδήποτε λεξικό μιας γλώσσας, όπου η συντριπτική πλειοψηφία των λημμάτων ανήκει στις λεξικές κατηγορίες.

Λεξικές κατηγορίες: ουσιαστικό, ρήμα, επίθετο, πρόθεση, επιρρημα.

Λειτουργικές ή γραμματικές κατηγορίες: άρθρο, αντωνυμίες, σύνδεσμοι, δείκτες άρνησης, ...

Με ποια ακριβώς κριτήρια γίνεται αυτή η διάκριση; Μέχρι στιγμής είδαμε ότι μπορούμε να υιοθετήσουμε σημασιολογικά κριτήρια, αν δηλαδή το λεξικό στοιχείο έχει αναφορά ή αλλιώς αν φέρει πρωτεύουσα σημασία, αλλά και συντακτικά κριτήρια, ποιο στοιχείο δηλαδή προσδιορίζει το άλλο. Εδώ μπορούμε να προσθέσουμε και μορφοφωνολογικά κριτήρια, αν λάβουμε υπόψη μας ότι τα γραμματικά μορφήματα τείνουν να αποτελούνται από μικρό αριθμό συλλαβών (χωρίς αυτό να είναι απαραίτητο), να μη δημιουργούν μορφολογικά παράγωγα, ή να είναι φωνολογικά εξαρτημένα (για παράδειγμα, δεν έχουν δικό τους τονισμό, όπως ισχύει στην περίπτωση του άρθρου, της άρνησης, κ.τ.λ.). Τέλος, όπως θα δούμε στη συνέχεια, χρησιμοποιούμε και κριτήρια συντακτικά, τα οποία στηρίζονται στην κατανομή που έχουν τα στοιχεία αυτά. Ας δούμε, λοιπόν, πώς συμπεριφέρονται οι συντακτικές κατηγορίες με βάση τη διάκριση αυτή, εξετάζοντας πιο προσεκτικά τις διαφορές υποπεριπτώσεις.

2.3. Λεξικές κατηγορίες

Μια πολύ βασική διάκριση που γίνεται στο πλαίσιο αυτό είναι ανάμεσα στο ουσιαστικό (Ο) (noun, N) και το ρήμα (Ρ) (verb, V). Σε γλώσσες όπως τα ελληνικά, για παράδειγμα, βλέπουμε ότι το ονομαστικό και το ρηματικό θέμα επιλέγουν διαφορετικά κλιτικά επιθήματα. Ας πάρουμε τις λέξεις *φοιτήτρια* και *μύγα* που είχαμε στο σύνολο στο (2). Και οι δύο λέξεις κατηγοριοποιούνται ως ουσιαστικά με βάση μορφολογικά κριτήρια, δηλαδή εμφανίζουν παρόμοιους τύπους, όπως:

6. φοιτήτρια, φοιτήτριας, φοιτήτριες
7. μύγα, μύγας, μύγες

Στη συγκεκριμένη περίπτωση και οι δύο λέξεις είναι γένους θηλυκού. Η προσθήκη του -ς θα μας δώσει τον λεγόμενο τύπο της γενικής (όπως για παράδειγμα *το βιβλίο της φοιτήτριας ή το φτερό της μύγας*), ενώ η αλλαγή της κατάληξης σε -ες θα μας δώσει τον πληθυντικό αριθμό. Επιπλέον, και οι δύο λέξεις δίνουν παράγωγα, όπως το υποκοριστικό *φοιτητριούλα* ή το σύνθετο *μυγοσκοτώστρα*, όπως ισχύει για τις λεξικές κατηγορίες. Εφόσον και οι δύο αναγνωρίζονται ως ουσιαστικά, μπορούν να έχουν παρόμοια κατανομή, για παράδειγμα, σε θέση υποκειμένου ή αντικειμένου:

8. α. Η φοιτήτρια παρατήρησε τη μύγα.
β. Η μύγα παρατήρησε τη φοιτήτρια.

Αυτό το τελευταίο είναι ένα συντακτικό κριτήριο. Η αντιστροφή οδηγεί σε διαφορετικό περιεχόμενο, όπως είναι αναμενόμενο. Παρ' όλα αυτά, καταδεικνύει ότι και οι δύο λέξεις ανήκουν στην ίδια κατηγορία. Τέλος, και οι δύο προσδιορίζονται από την ίδια λειτουργική κατηγορία, δηλαδή το οριστικό άρθρο σε αυτή την περίπτωση.

Το ρήμα είναι η αμέσως επόμενη βασική κατηγορία. Ως προς τη σημασία, τα ρήματα δηλώνουν ενέργεια (π.χ. *τρέχω, διαβάζω*) ή κατάσταση (π.χ. *κοιμάμαι, πιστεύω*). Λειτουργούν ως κατηγορήματα και καθορίζουν το βασικό περιεχόμενο αυτού που περιγράφει η πρόταση. Τα ρήματα, όπως και τα ουσιαστικά, εμφανίζουν κοινούς μορφολογικούς τύπους, όπως:

9. γράφω, γράφεις, γράφει, ...
γράφω, έγραφα, έγραφα, ...
τρέχω, τρέχεις, τρέχει, ...
τρέξω, έτρεχα, έτρεξα, ...
10. κοιμάμαι, κοιμάσαι, κοιμάται, ...
κοιμηθώ, κοιμόμουν, κοιμήθηκα, ...

Η βασική διάκριση ανάμεσα στο (9) και στο (10) είναι σε επίπεδο φωνής (voice). Τα ρήματα στο (9) είναι στη λεγόμενη ενεργητική φωνή (active voice), ενώ αυτά στο (10) είναι στη μεσοπαθητική (middle-passive). Η διάκριση είναι μορφολογική αλλά και συντακτική, καθώς έχει να κάνει με το πώς εμφανίζεται συντακτικά η οντότητα που είναι αποδέκτης μιας ενέργειας ή κατάστασης (ως αντικείμενο ή ως υποκείμενο ανάλογα) (με

τη φωνή στη σύνταξη θα ασχοληθούμε διεξοδικά στο Κεφάλαιο 6). Άλλα κοινά χαρακτηριστικά είναι ότι σχηματίζουν χρόνους με βάση το +/-*παρελθόν* (π.χ. *γράφω* – *έγραφα*), δίνουν πληροφορίες για τη *ρηματική όψη* (aspect), πώς βλέπουμε ως προς τη διάρκειά του αυτό που εκφράζει το ρήμα (π.χ. *έγραφα* – *έγραψα*), αλλά και πληροφορίες για το υποκείμενο, αν είναι πρώτου, δευτέρου ή τρίτου προσώπου (π.χ. *γράφω* – *γράφεις* – *γράφει*).

Στις λεξικές κατηγορίες περιλαμβάνονται επίσης οι προθέσεις (Πρ) (prepositions, P), τα επίθετα (E) (adjectives, Adj) και τα επιρρήματα (Επιρ) (adverbs, Adv). Ας ξεκινήσουμε με τα επίθετα. Το χαρακτηριστικό των επιθέτων είναι ότι ακολουθούν την ονομαστική κλίση και εμφανίζονται σε τρία γένη (αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο):

11. *έξυπνος άνθρωπος, γρήγορος δρόμος, έξυπνη κοπέλα, γρήγορη διαδρομή, έξυπνο σύστημα, γρήγορο αποτέλεσμα, ...*

Τα επίθετα, όπως βλέπουμε στο (11), προσδιορίζουν ουσιαστικά με τα οποία συμφωνούν ως προς το γένος, τον αριθμό αλλά και την πτώση, για παράδειγμα *της έξυπνης κοπέλας, την έξυπνη κοπέλα*. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορεί να παραλειφθεί το προσδιοριζόμενο ουσιαστικό, όπως *οι νέοι (άνθρωποι), οι φτωχοί (άνθρωποι)*. Συνήθως το ουσιαστικό που παραλείπεται έχει γενικευτικό περιεχόμενο, όπως συμβαίνει με τη λέξη *άνθρωπος* – *άνθρωποι*. Σε αυτή την περίπτωση, το επίθετο λειτουργεί όπως το ουσιαστικό (δηλώνει ένα σύνολο οντοτήτων).

Η επόμενη κατηγορία είναι τα επιρρήματα, τα οποία είναι άκλιτα στοιχεία, αν και σε πολλές περιπτώσεις προέρχονται από το ουδέτερο (σε πληθυντικό αριθμό) του επιθέτου ή άλλοτε μπορεί να σχετίζονται με ένα ουσιαστικό:

12. *μίλησε έξυπνα, τραγούδησε χαρούμενα, έφυγε χθες, ήρθε εδώ, ...*

Τα επιρρήματα προσδιορίζουν ρήματα, ή πιο συγκεκριμένα ρηματικές φράσεις (ΡΦ), όπως δηλώνει και το όνομά τους (*επί* + *ρήμα*). Παρέχουν πληροφορίες κυρίως για τον τρόπο της ενέργειας ή της κατάστασης, προσδιορίζουν τον τόπο, τη χρονική αναφορά της πρότασης (*χθες, σήμερα*), ή τη στάση του ομιλητή απέναντι στο περιεχόμενο της πρότασης (*δυστυχώς, σίγουρα, προφανώς*). Αν τα επιρρήματα είναι όντως μια ανεξάρτητη συντακτική κατηγορία ή παράγωγα ονομαστικών στοιχείων, όπως είναι το ουσιαστικό και το επίθετο, είναι ένα ζητούμενο. Σε κάθε περίπτωση, ο χαρακτηρισμός κάποιων λέξεων ως επιρρημάτων συμβαδίζει με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους αλλά και τη λειτουργία τους σε σχέση με τη ΡΦ.

Τέλος, οι προθέσεις είναι άκλιτες και επιλέγουν ως επί το πλείστον ονομαστικές φράσεις:

13. *με τη Μαρία, από το Βερολίνο, χωρίς αποτέλεσμα, πριν το χάραμα, για τα παιδιά, ...*

Η προθετική φράση (ΠρΦ), η οποία αποτελείται από την πρόθεση (Πρ) και μια ΟΦ στα παραπάνω παραδείγματα, μπορεί να προσδιορίζει μια ΟΦ ή μια ΡΦ, ή να εισάγει το αντικείμενο (εμπρόθετο) κάποιων ρημάτων, όπως στα παρακάτω αντίστοιχα παραδείγματα:

14. α. ο φοιτητής [*με το ποδήλατο*] (προσδιορισμός).
β. Ξεκινήσαμε [*πριν το χάραμα*] (προσδιορισμός).
γ. Διαφώνησα [*με τη Μαρία*] (αντικείμενο).

Κάποιες προθέσεις μπορούν να επιλέξουν και πρόταση, εκτός από ΟΦ. Αυτή είναι η περίπτωση του *χωρίς*, *πριν* και *για*:

15. α. Έφυγε [*χωρίς να μου μιλήσει*].
β. Έφυγε [*πριν τον καταλάβω*].
γ. Έφυγε [*για να δουλέψει*].

Από τη σύντομη αυτή παρουσίαση μπορούμε να καταλάβουμε ότι το ουσιαστικό και το ρήμα αποτελούν κατά κάποιον τρόπο τις δύο πιο βασικές λεξικές κατηγορίες. Το επίθετο βασίζεται στο ουσιαστικό όσον αφορά την κλίση, αλλά και εν μέρει τη συντακτική του λειτουργία. Ανάλογα, το επίρρημα μπορεί να βασίζεται στο επίθετο ή και στο ουσιαστικό για τη μορφολογία του, όπου αυτό ισχύει, αλλά στη ρηματική

φράση για τη συντακτική του λειτουργία. Οι προθέσεις αποτελούν μια κάπως διαφοροποιημένη κατηγορία, αφού στα νέα ελληνικά είναι άκλιτα στοιχεία και η κατανομή τους σε σχέση με την ΟΦ και τη ΡΦ είναι σχεδόν αδιαφοροποίητη.

Σε μια προσπάθεια καθορισμού των λεξικών κατηγοριών, ο Chomsky (1970) πρότεινε την παρουσία δύο διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών (Ο, Ρ). Αν το καθένα από αυτά πάρει μία από τις δύο δυνατές τιμές (+ ή -), θα μας δώσει ένα σύστημα τεσσάρων κατηγοριών, όπως το παρακάτω:

- 16. α. +Ο, -Ρ = Ουσιαστικό
- β. -Ο, +Ρ = Ρήμα
- γ. +Ο, +Ρ = Επίθετο
- δ. -Ο, -Ρ = Πρόθεση

Με βάση το (16), τα ουσιαστικά και τα ρήματα είναι θετικά χαρακτηρισμένα ως προς ένα χαρακτηριστικό, το επίθετο είναι θετικά χαρακτηρισμένο και για τα δύο, ενώ η πρόθεση για κανένα. Το σύστημα αυτό όμως, το οποίο δεν περιλαμβάνει τα επιρρήματα, είναι σε κάποιον βαθμό αυθαίρετο. Με ποιο κριτήριο το επίθετο έχει και τα δύο χαρακτηριστικά; Γνωρίζουμε ότι ακολουθεί την ονοματική κλίση, άρα μπορεί να χαρακτηριστεί ως +Ο, αλλά δεν είναι σαφές τι το καθιστά +Ρ. Αντίστοιχα, αν οι προθέσεις είναι αρνητικά χαρακτηρισμένες και ως προς τα δύο χαρακτηριστικά, τότε τι θέση έχουν στο σύστημα των λεξικών κατηγοριών;

Η παραπάνω εικόνα γίνεται πιο σύνθετη αν λάβουμε υπόψη μας κάποια επιπλέον στοιχεία. Για παράδειγμα, σε γλώσσες όπως τα ουαλικά, κάποιες προθέσεις μπορούν να κλίνονται ως προς το πρόσωπο και τον αριθμό, όταν το αντικείμενό τους είναι αντωνυμία (εγώ, εσύ, αυτός):

- 17. *arnaf*, *arnat*, *arno* = «πάνω μου», «πάνω σου», «πάνω του»,
arnaf i, *arnat ti*, *arno ef* = «πάνω μου εμένα», «πάνω σου εσένα», «πάνω του αυτόν».

Στα παραδείγματα αυτά, οι καταλήξεις δηλώνουν το πρόσωπο και τον αριθμό και έτσι η προσωπική αντωνυμία (π.χ., *i*, *ti*, *ef*) μπορεί να παραλείπεται. Επομένως, η παρουσία κλίσης τις καθιστά πιο κοντά στο ρήμα. Από την άλλη, η κατηγορία των προθέσεων, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες λεξικές κατηγορίες, δεν φαίνεται να δέχεται νέα μέλη. Η δημιουργία προθέσεων είναι μια διαδικασία που απαιτεί χρόνο και εντάσσεται στο πλαίσιο της γλωσσικής αλλαγής. Τέλος, κάποιες προθέσεις φαίνεται να έχουν περισσότερο γραμματικό ρόλο. Αυτό φαίνεται στα παρακάτω ελληνικά και αγγλικά παραδείγματα:

- 18. α. Έδωσα το βιβλίο [στον Κώστα].
- β. The destruction [of the city] = «η καταστροφή της πόλης».

Στα ελληνικά η πρόθεση *σε* χρησιμοποιείται για την έκφραση του τόπου, αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως το αντίστοιχο της γενικής (βλ. Έδωσα το βιβλίο *του Κώστα*), είναι δηλαδή μια περίφραση που αντικαθιστά τη γενική σε αυτό το περιβάλλον. Επίσης, η συγκεκριμένη πρόθεση σχηματίζει ένα μορφολογικό σύμπλεγμα με το άρθρο (*στον, στην, στο, στους, στις, στα*) — από μια άποψη, σχηματίζει έναν κλιτό τύπο. Αν δούμε, στη συνέχεια, το αγγλικό παράδειγμα στο (18), παρατηρούμε ότι η πρόθεση *of* στα αγγλικά έχει κατεξοχήν λειτουργικό χαρακτήρα, αφού χρησιμοποιείται για την απόδοση της γενικής πτώσης, η οποία εξαρτάται από το ουσιαστικό *destruction*. Η αντίστοιχη λειτουργία στα ελληνικά αποδίδεται με τη λεγόμενη γενική αντικειμενική.

Επομένως, η προτεινόμενη διάκριση με βάση τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά στο (16) δεν μας βοηθά πολύ και είναι σε κάποιον βαθμό μάλλον αυθαίρετη. Από την άλλη, ο κοινός παρανομαστής των πέντε λεξικών κατηγοριών που είδαμε είναι ο ρόλος τους ως κατηγορημάτων. Αυτό γίνεται σαφές στα παρακάτω παραδείγματα, όπου έχουμε το συνδετικό ρήμα *είναι* και το βασικό περιεχόμενο της πρότασης δίνεται από αυτό που ονομάζεται *κατηγορούμενο* στην παραδοσιακή γραμματική (δηλαδή η περίπτωση ενός κατηγορήματος που δεν είναι ρήμα):

- 19. α. Ο Γιάννης είναι *γιατρός*.
- β. Ο Γιάννης είναι *έξυπνος*.
- γ. Ο Γιάννης είναι *από* τη Βραζιλία.
- δ. Ο Γιάννης είναι *εδώ*.

Τα κατηγορήματα *γιατρός* και *έξυπνος* αποδίδουν τις αντίστοιχες ιδιότητες στο υποκείμενο *ο Γιάννης*. Η πρόθεση *από* καθορίζει μια σχέση ανάμεσα στον Γιάννη και τη Βραζιλία (προέλευση, τόπος καταγωγής). Η περίπτωση του επιρρήματος είναι πιο περιορισμένη, αφού σε αυτή τη δομή έχουμε πολύ συγκεκριμένα επιρρήματα, όπως αυτά που δηλώνουν τόπο, ενώ αποκλείονται τα τροπικά επιρρήματα. Σε κάθε περίπτωση, *ο Γιάννης* ορίζεται με βάση κάποιο σημείο όπως προκύπτει από το *εδώ*.

Μια ακόμη παρατήρηση όσον αφορά τις λεξικές κατηγορίες: τα ουσιαστικά μπορούν να δημιουργήσουν φράσεις που αναφέρονται σε κάτι και λειτουργούν ως ορίσματα. Τα επίθετα λειτουργούν ως ορίσματα στην ουσιαστικοποιημένη τους λειτουργία, όπως: *Οι πλούσιοι απαξιώνουν τους φτωχούς*. Οι υπογραμμισμένες φράσεις μετέχουν στην κατάσταση που περιγράφεται από το ρήμα *απαξιώνουν* (κατηγόρημα) και σε αυτό το πλαίσιο αποτελούν τα ορίσματά του. Αντίθετα, τα ρήματα δεν μπορούν να λειτουργήσουν ως ορίσματα. Κάτι ανάλογο φαίνεται να ισχύει για τις προθέσεις (που εισάγουν ορίσματα, ως το αντικείμενό τους) και για τα επιρρήματα. Αυτό που παρατηρούμε είναι ότι τα ρήματα και τα ουσιαστικά έχουν ιδιότητες που τα διαφοροποιούν από τις προθέσεις και τα επιρρήματα. Τα τελευταία είναι πιο χαμηλά στην κλίμακα των κατηγοριών που λειτουργούν ως κατηγορήματα που ορίζουν το περιεχόμενο της πρότασης.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Baker (2003) υποστηρίζει ότι οι δύο βασικές κατηγορίες είναι το ρήμα (P), το οποίο είναι το κατεξοχήν κατηγορήμα, και το ουσιαστικό, το οποίο έχει την κατεξοχήν δυνατότητα να αναφέρεται σε οντότητες (είτε μοναδικές, όπως τα κύρια ονόματα, είτε σε σύνολα οντοτήτων, όπως τα κοινά ουσιαστικά). Γι' αυτό τον λόγο, για να μπορεί να λειτουργήσει ως κατηγορήμα, το ουσιαστικό (αλλά και το επίθετο) χρειάζεται τη βοήθεια κάποιου άλλου στοιχείου (όπως τα συνδετικά ρήματα) που θα το μετατρέψει σε κατηγορήμα. Στην ανάλυσή του, οι προθέσεις αναλύονται ως λειτουργικές (γραμματικές) κατηγορίες, ενώ τα επίθετα δεν είναι ούτε κατηγορήματα ούτε έχουν αναφορά. Υπάρχει, επίσης, στενή σχέση ανάμεσα στα επίθετα και στα επιρρήματα. Οι γλώσσες που διαθέτουν επίθετα, έχουν και επιρρήματα, αφού είναι παραλλαγές των επιθέτων (λειτουργούν σε σχέση με το ρήμα). Οι γλώσσες που δεν διαθέτουν επίθετα, δεν διαθέτουν ούτε και επιρρήματα.

Η μέχρι τώρα συζήτηση δείχνει ότι η μεταγλωσσική προσπάθεια κατηγοριοποίησης δεν είναι καθόλου απλή υπόθεση. Όπως λέει και ο Baker (2003: 1), "It is ironic that the first thing one learns can be the last thing one understands", δηλαδή «Είναι ειρωνικό το ότι το πρώτο πράγμα που μαθαίνει κανείς είναι και το τελευταίο που κατανοεί». Σε γλώσσες όπως τα ελληνικά (και γενικότερα οι ινδοευρωπαϊκές), η αναγνώριση των παραπάνω λεξικών κατηγοριών (ρήμα, ουσιαστικό, πρόθεση, επίθετο και επίρρημα) στηρίζεται στη βασική τους ιδιότητα να λειτουργούν ως κατηγορήματα, καθώς και σε μορφολογικά αλλά και συντακτικά κριτήρια. Έχοντας δώσει μια εικόνα για τις λεξικές κατηγορίες, θα προχωρήσουμε στη συνέχεια στις λεγόμενες λειτουργικές ή γραμματικές κατηγορίες. Σε μεγάλο βαθμό η κατηγοριοποίηση αυτή βασίζεται σε διακρίσεις που απαντούν στις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Αν εξετάσει όμως κανείς γλώσσες που ανήκουν σε άλλες οικογένειες, η εικόνα που θα προκύψει μπορεί να είναι πολύ διαφορετική.

2.4. Λειτουργικές ή γραμματικές κατηγορίες

Σε αυτή την ενότητα θα εξετάσουμε τις συντακτικές κατηγορίες που ευθύνονται για την κωδικοποίηση γραμματικών πληροφοριών. Τι ακριβώς όμως εννοούμε με τον όρο «γραμματικές πληροφορίες»; Σε μια πρώτη προσέγγιση οι κατηγορίες αυτές μας δίνουν πληροφορίες που προσδιορίζουν το ρήμα (ή γενικά το κατηγορήμα) ως προς τη χρονική του αναφορά, τη σχέση του με το υποκείμενο, την τροπικότητα της πρότασης (αν αυτό που εκφράζει η πρόταση είναι πραγματικό, απραγματοποίητο, πιθανό, αποτρεπτικό, κ.τ.λ.), πληροφορίες που προσδιορίζουν το ουσιαστικό ως προς την οριστικότητά του, την έκφραση ποσοτικοποίησης των μελών ενός συνόλου, τη σχέση του με τη δείξη και το περικείμενο, όπως στις αντωνυμίες, τη σχέση της ονοματικής φράσης με το κατηγορήμα, όπως είναι η έκφραση της πτώσης, την άρνηση του περιεχομένου μιας φράσης ή πρότασης, αλλά και τα συνδετικά στοιχεία που ενώνουν φράσεις και προτάσεις.

Κωδικοποιούν όλες οι γλώσσες αυτές τις πληροφορίες και μάλιστα με τον ίδιο τρόπο; Η απάντηση είναι «όχι» και στα δύο. Για παράδειγμα, υπάρχουν γλώσσες που δεν έχουν μορφολογική πτώση, όπως είναι τα αγγλικά. Η σχέση όμως της ονοματικής φράσης με το κατηγορήμα με το οποίο μπορεί να συνδέεται εκφράζεται με άλλους τρόπους περισσότερο συντακτικούς, όπως είναι η σειρά των όρων. Επίσης, σε κάποιες γλώσσες μπορεί να μη χρησιμοποιούνται Συμπληρωματικοί Δείκτες για τη σύνδεση μιας εξαρτημένης

πρότασης με μια άλλη. Η τελευταία αυτή παρατήρηση επισημαίνει ότι οι διαγλωσσικές διαφορές έχουν να κάνουν με τα λεξικά στοιχεία και ειδικότερα με αυτά που εκφράζουν γραμματικές λειτουργίες.

2.4.1. Κλίση

Η κλίση (Κλ) (inflection, I) ως μέρος της μορφολογίας του ρήματος μας δίνει ένα σύνολο χαρακτηριστικών που σχετίζονται με τη *χρονική αναφορά* (+/-παρελθόν) και το υποκείμενο. Τα χαρακτηριστικά που αφορούν το υποκείμενο έχουν να κάνουν με το *πρόσωπο* (πρώτο, δεύτερο, τρίτο) και τον *αριθμό* (ενικός – πληθυντικός). Ας δούμε τα παρακάτω:

- 20. α. Η φοιτήτρια *παρατήρησε/παρατηρεί* τη μύγα.
- β. (Εσύ) *παρατήρησες/παρατηρείς* τη μύγα.
- γ. Οι φοιτήτριες *παρατήρησαν/παρατηρούν* τη μύγα.

Οι διαφορετικοί τύποι του ρήματος μας δείχνουν ότι στα νέα ελληνικά το ίδιο μόρφημα (η κατάληξη δηλαδή) εκφράζει τόσο τον χρόνο όσο και τον αριθμό. Στο πρώτο παράδειγμα βλέπουμε ότι η κατάληξη του τρίτου προσώπου είναι *-ε* στον αόριστο και *-ει* στον ενεστώτα. Το ίδιο ισχύει και για τα υπόλοιπα πρόσωπα, όπως φαίνεται στα δύο άλλα παραδείγματα με το δεύτερο πρόσωπο ενικού αριθμού και το τρίτο πρόσωπο πληθυντικού αριθμού αντίστοιχα. Ο παρελθοντικός χρόνος δηλώνεται και φωνολογικά με αναβίβαση του τόνου στην προπαραλήγουσα. Έτσι, έχουμε τους παρελθοντικούς τύπους *παρατήρησε, παρατήρησες, παρατήρησαν*, ενώ οι αντίστοιχοι μη παρελθοντικοί τύποι του συγκεκριμένου ρήματος τονίζονται στη λήγουσα. Τα παραδείγματα αυτά είναι απλώς ενδεικτικά της μορφολογίας του νεοελληνικού ρήματος (για εκτενέστερη ανάλυση, βλ. Ράλλη 2005).

Η μορφολογική ανάλυση μάς δείχνει επίσης ότι το λεξικό στοιχείο που έχει πάνω του τα ρηματικά χαρακτηριστικά είναι μόνο το θέμα. Επειδή το θέμα στα νέα ελληνικά είναι δεσμευμένο, υποχρεωτικά εμφανίζεται κάποιο κλιτικό επίθημα (κατάληξη). Άρα, η κατηγορία του ρήματος αφορά το θέμα, ενώ η κατάληξη αφορά την κλίση η οποία επιλέγεται από το συγκεκριμένο θέμα. Η Κλίση ως μορφολογική αλλά και συντακτική κατηγορία φέρει χαρακτηριστικά του *χρόνου* (tense) αλλά και της λεγόμενης *συμφωνίας* (agreement) (πρόσωπο, αριθμός). Τα χαρακτηριστικά της συμφωνίας συχνά αναφέρονται και ως *φ-χαρακτηριστικά* (phi-features) (περισσότερα για τον ρόλο της Κλίσης και των φ-χαρακτηριστικών στα Κεφάλαια 5 και 6).

Η κλίση αποτελεί επίσης μέρος και της ονοματικής μορφολογίας, δηλαδή του ουσιαστικού αλλά και του επιθέτου. Δεδομένου ότι τα ουσιαστικά είναι υποχρεωτικά τρίτου προσώπου, αφού αναφέρονται σε οντότητες πέρα από τον ομιλητή (πρώτο πρόσωπο) και τον ακροατή (δεύτερο πρόσωπο), δεν υφίσταται διάκριση προσώπου γι' αυτή την κατηγορία. Η κλίση επομένως εκφράζει τον αριθμό (ενικός – πληθυντικός) αλλά και την *πτώση* (case) στα νέα ελληνικά. Η πτώση, που μπορεί να εμφανίζεται σε τρεις κυρίως τύπους (ονομαστική, γενική, αιτιατική), είναι ένα χαρακτηριστικό το οποίο εκφράζει τη σχέση του ουσιαστικού (ή πιο συγκεκριμένα της φράσης του ουσιαστικού) με το κατηγορήμα. Το σύστημα της νέας ελληνικής διακρίνει διάφορες κλιτικές τάξεις, όπως είναι τα θηλυκά σε *-α* και *-η* (*μύγα, βρύση* ή *πόλη*), τα αρσενικά σε *-ας* και *-ης* (*ταμίας, πολίτης*), τα αρσενικά και θηλυκά σε *-ος* (*ο δρόμος, η παράμετρος*), τα ουδέτερα σε *-ο* και *-ι* (*βάζο, παιδί*) και άλλα. Μια πλήρης εικόνα για τις κλιτικές τάξεις και τα χαρακτηριστικά τους δίνεται στο Ράλλη (2005).

Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, η σχέση της ονοματικής φράσης με το κατηγορήμα, που εκφράζεται μέσω της πτώσης, μπορεί να πάρει διάφορες μορφές, ανάλογα με τη λειτουργία που επιτελεί. Ας δούμε τα παρακάτω παραδείγματα:

- 21. α. Η μύγα *τσίμπησε τον φοιτητή*.
- β. Ο φοιτητής *τσίμπησε τη μύγα*.
- γ. Ο φοιτητής *έφυγε την Κυριακή*.

Ο τύπος *μύγα* στο (21) μπορεί να αντιστοιχηθεί είτε σε ονομαστική, όπως στο (α), είτε σε αιτιατική, όπως στο (β). Η διάκριση αυτή γίνεται εμφανής μέσω της αντίστοιχης πτώσης του άρθρου *η* στην ονομαστική και *τη* στην αιτιατική. Για τη συγκεκριμένη κλιτική τάξη (θηλυκά σε *-α*) δεν υπάρχει μορφολογική διαφοροποίηση. Ο τύπος της ονομαστικής μάς δείχνει ότι η ονοματική φράση λειτουργεί ως υποκείμενο, ενώ η αιτιατική μάς

δείχνει ότι λειτουργεί ως αντικείμενο. Η μορφολογική διάκριση σε ονομαστική και αιτιατική εμφανίζεται στο αρσενικό *φοιτητής-φοιτητή*. Η αιτιατική μπορεί να σχετιστεί με το κατηγορημα και ως προσδιορισμός, όπως στο παράδειγμα στο (21γ), όπου η ονομαστική φράση *την Κυριακή* λειτουργεί ως το αντίστοιχο ενός επιρρηματικού προσδιορισμού που δηλώνει τον χρόνο (συγκεκριμενοποιεί το χρονικό σημείο αναφοράς). Τη διάκριση αυτή και τον ρόλο της στη συντακτική δομή τα εξετάζουμε στο Κεφάλαιο 6.

Η γενική εμφανίζεται κυρίως όταν το κατηγορημα από το οποίο εξαρτάται είναι ένα άλλο ουσιαστικό:

- 22. α. Το φτερό της μύγας.
- β. Η εξέταση του φοιτητή.

Στην πρώτη περίπτωση, η γενική εκφράζει τον κτήτορα, αυτόν δηλαδή που του ανήκει το φτερό (ως αναπόσπαστο μέρος της διάπλασής του σε αυτό το παράδειγμα). Στη δεύτερη περίπτωση λειτουργεί ως αντικείμενο του ουσιαστικού *εξέταση* (αυτό που παραδοσιακά ονομάζουμε γενική αντικειμενική). Αν μετατρέψουμε το ουσιαστικό στο αντίστοιχο ρήμα, η γενική αυτή θα εμφανιστεί ως αντικείμενο σε αιτιατική: *(κάποιος) εξέτασε τον φοιτητή*. Εδώ θα μπορούσαμε να έχουμε και μια άλλη ερμηνεία, όπου ο φοιτητής είναι αυτός που εξετάζει: *ο φοιτητής εξέτασε κάποιον (ή αλλιώς κάποιος εξετάστηκε από τον φοιτητή)*. Σε αυτή την ερμηνεία η γενική αντιστοιχεί στο υποκείμενο (γενική υποκειμενική). Η γενική μπορεί να εμφανιστεί και στη δήλωση του έμμεσου αντικειμένου, αντί της προθετικής φράσης που είδαμε στο παράδειγμα (18α): *έδωσα το βιβλίο στον Κώστα – έδωσα το βιβλίο του Κώστα*.

Η παραπάνω παρουσίαση είναι απλώς ενδεικτική του ρόλου της Κλίσης τόσο σε επίπεδο ρηματικής όσο και σε επίπεδο ονομαστικής μορφολογίας, αλλά και της έκφρασης συντακτικών σχέσεων που αφορούν γραμματικές λειτουργίες (υποκείμενο, αντικείμενο, προσδιορισμός). Με κάποιον τρόπο, λοιπόν, τα χαρακτηριστικά που περιλαμβάνει η Κλίση και για τις δύο λεξικές κατηγορίες είναι σημαντικά και για τη σύνταξη. Αυτό θα το δούμε πιο αναλυτικά στα επόμενα κεφάλαια.

2.4.2. Άρθρο

Το άρθρο (A) (article, A) είναι γραμματική κατηγορία που σχετίζεται κατεξοχήν με το όνομα (ουσιαστικό και επίθετο). Στα νέα ελληνικά, το άρθρο διακρίνεται σε οριστικό (*ο, η, το*) και αόριστο (*ένας, μια, ένα*). Η βασική λειτουργία του άρθρου είναι να δώσει αναφορά σε ένα μέλος ή σε μέλη ενός συνόλου. Επομένως, αν πούμε *ο φοιτητής*, αναφερόμαστε σε ένα μέλος του συνόλου. Αντίστοιχα, αν πούμε *οι φοιτητές*, αναφερόμαστε σε τουλάχιστον δύο μέλη του συνόλου, τα οποία και οριστικοποιούμε. Μέσω του άρθρου, δηλαδή, το ουσιαστικό αποκτά συγκεκριμένη αναφορά. Αντίθετα, το αόριστο άρθρο δεν προσδίδει αναφορά. Η φράση *μια μύγα* ερμηνεύεται αόριστα, όπως και η φράση *κάποια μύγα*.

Η διαφοροποίηση ανάμεσα στο οριστικό και στο αόριστο άρθρο γίνεται πιο σαφής στο παρακάτω παράδειγμα:

- 23. α. Ο Γιάννης σκότωσε τη μύγα.
- β. Ο Γιάννης σκότωσε μια μύγα.

Με το οριστικό άρθρο στο (23α) αναφερόμαστε σε μια συγκεκριμένη μύγα (π.χ. αυτή που βρισκόταν στο δωμάτιο και ενοχλούσε τον Γιάννη), ενώ με το αόριστο άρθρο στο (23β) αναφερόμαστε σε μια οποιαδήποτε μύγα (μπορεί να ήταν αυτή που ενοχλούσε τον Γιάννη, μπορεί να ήταν κάποια άλλη). Μια ακόμη διαφορά είναι ότι το οριστικό άρθρο σχηματίζει πληθυντικό αριθμό, ενώ το αόριστο όχι:

- 24. α. Ο Γιάννης σκότωσε τις μύγες.
- β. Ο Γιάννης σκότωσε μύγες.

Δεν υπάρχει πληθυντικός αριθμός για καμία μορφή του αόριστου άρθρου.

Από την άλλη παρατηρούμε ότι στα νέα ελληνικά, το άρθρο είναι υποχρεωτικό ακόμη και με εκείνα τα ουσιαστικά που έχουν σταθερή και μοναδική αναφορά, όπως είναι τα κύρια ονόματα:

- 25. α. Η Μαρία έφυγε.

- β. *Μαρία έφυγε.
- γ. Είδα τη Μαρία.
- δ. *Είδα Μαρία.

Σε αυτή την περίπτωση το άρθρο δεν χρειάζεται για να δώσει αναφορά, η παρουσία του όμως παραμένει υποχρεωτική. Όπως παρατηρούμε, το άρθρο εκφράζει γραμματικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με τον αριθμό και την πτώση. Στο παραπάνω παράδειγμα (και γενικότερα με τα θηλυκά αυτής της κλιτικής τάξης) το ουσιαστικό δεν διαφοροποιείται ως προς την πτώση: ο τύπος *Μαρία* μπορεί να αντιστοιχηθεί είτε με ονομαστική είτε με αιτιατική. Ποιο από τα δύο είναι εκφράζεται μέσω της πτώσης πάνω στο άρθρο και, στη συνέχεια, από τη θέση του μέσα στην πρόταση. Επομένως, η παρουσία του άρθρου είναι καθοριστική, γιατί, εκτός από την οριστικότητα που προσδίδει, εκφράζει και *γραμματικές πληροφορίες* που σχετίζονται με τη σύνταξη.

Η ιδιότητα αυτή φαίνεται και από το γεγονός ότι το άρθρο στα νέα ελληνικά μπορεί να εισάγει και προτάσεις, όπως παρακάτω:

- 26. α. *?(Το) ότι έφυγε* με στενοχώρησε.
- β. Εξαιτίας **(του) ότι άρχισε να γκρινιάζει*.

Στην πρώτη περίπτωση η πρόταση στην οποία προτάσσεται το ουδέτερο του άρθρου *το* φαίνεται να λειτουργεί ως το υποκείμενο της πρότασης. Στη δεύτερη περίπτωση λειτουργεί ως αντικείμενο της πρόθεσης. Η παράλειψη του άρθρου δημιουργεί μια ήπια αντιγραμματικότητα στο (26α), αλλά σαφή αντιγραμματικότητα στο (26β). Η δυνατότητα ονοματοποίησης, με ό,τι συνεπάγεται για την απόδοση πτώσης, εμφανίζεται και με άλλες κατηγορίες όπως, για παράδειγμα, με προθέσεις ή και επιρρήματα:

- 27. *το πάνω, το κάτω, το χθες, το σήμερα.*

Η πρόταξη του οριστικού άρθρου καθιστά τις εκφράσεις αντίστοιχες των ονοματικών φράσεων, με αποτέλεσμα οι εκφράσεις αυτές να μπορούν να λειτουργήσουν ως ορίσματα, να μουν, για παράδειγμα, σε θέση αντικειμένου ενός ρήματος όπως *Τελειώνουμε με το χθες, κοιτάζουμε το σήμερα*. Συνοπτικά λοιπόν θα λέγαμε ότι το άρθρο εκτός από δείκτης +/-οριστικότητας, κωδικοποιεί και γραμματικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την ονοματική φράση.

2.4.3. Συμπληρωματικοί δείκτες

Οι συμπληρωματικοί δείκτες (ΣΔ) είναι μια υποκατηγορία των συνδέσμων. Όπως και οι σύνδεσμοι, ο ρόλος τους είναι να εισάγουν μια εξαρτημένη πρόταση ή αλλιώς να μετατρέπουν μια πρόταση σε εξαρτημένη. Ας δούμε λίγο τα παρακάτω παραδείγματα:

- 28. α. Ο Γιάννης είπε *ότι* η Μαρία διάβασε το βιβλίο.
- β. Ο Γιάννης ρώτησε *αν* η Μαρία διάβασε το βιβλίο.
- γ. Ο Γιάννης χάρηκε *που* η Μαρία διάβασε το βιβλίο.

Και οι τρεις προτάσεις εμπεριέχουν μια άλλη πρόταση. Διαφοροποιούνται με βάση δύο στοιχεία: το είδος του ρήματος της κύριας πρότασης και τον σύνδεσμο που εισάγει τη δευτερεύουσα πρόταση. Μέσω κάθε συνδέσμου η πρόταση *η Μαρία διάβασε το βιβλίο* εγκιβωτίζεται (περιλαμβάνεται με συγκεκριμένο τρόπο όπως θα λέγαμε) στην κύρια πρόταση. Με το ρήμα *είπε* χρησιμοποιούμε το *ότι*, με το ρήμα *ρώτησε* χρησιμοποιούμε το *αν*, ενώ με το ρήμα *χάρηκε* χρησιμοποιούμε το *που*. Αν προσπαθήσουμε να αλλάξουμε τους συνδυασμούς, για παράδειγμα **είπε αν*, **ρώτησε ότι*, **χάρηκε αν* κ.τ.λ., το αποτέλεσμα είναι αντιγραμματικό. Με κάποιον τρόπο, λοιπόν, το ρήμα επιλέγει το είδος της πρότασης η οποία έρχεται να συμπληρώσει το περιεχόμενό του, καθώς λειτουργεί ως αντικείμενό του. Οι προτάσεις αυτές που λειτουργούν ως αντικείμενα (ή και υποκείμενα) συμπεριφέρονται όπως οι ονοματικές φράσεις και γι' αυτό ονομάζονται συχνά *ονοματικές προτάσεις*. Ο σύνδεσμος που τις εισάγει ονομάζεται *Συμπληρωματικός Δείκτης* (ΣΔ) (complementizer, C).

Η ευρύτερη κατηγορία του συνδέσμου ωστόσο περιλαμβάνει και άλλα λεξικά στοιχεία που εισάγουν προτάσεις με επιρρηματικό χαρακτήρα, όπως είναι οι αιτιολογικές, οι χρονικές, οι εναντιωματικές, κ.τ.λ. Ενδεικτικά παραδείγματα δίνονται αμέσως παρακάτω:

29. α. Ο Γιάννης έφυγε, *επειδή* του τέλειωσαν τα χρήματα.
β. Ο Γιάννης έφυγε, *μόλις/όταν* του τέλειωσαν τα χρήματα.
γ. Ο Γιάννης έφυγε, *παρόλο που* του τέλειωσαν τα χρήματα.

Οι προτάσεις που εισάγονται με αυτούς του συνδέσμους δεν επιλέγονται από το ρήμα. Αυτό είναι σαφές για δύο λόγους: πρώτον, γιατί ένα ρήμα όπως το *έφυγε* δεν έχει αντικείμενο στη νεοελληνική και, δεύτερον, γιατί, ενώ το ρήμα της κύριας πρότασης παραμένει το ίδιο, η πρόταση που ακολουθεί σε κάθε περίπτωση εισάγεται από διαφορετικό σύνδεσμο που προσδίδει διαφορετική τροποποίηση στο περιεχόμενό της, όπως η αιτία για την οποία έφυγε, ή η χρονική στιγμή που έφυγε ή η αντίθεση σε κάτι αναμενόμενο.

Οι συμπληρωματικοί δείκτες είναι ιδιαίτερα σημαντικοί, γιατί, όπως θα δούμε, επιτρέπουν τη σύνδεση προτάσεων, αλλά και την κωδικοποίηση πληροφοριών που αφορούν το περιεχόμενο της πρότασης.

2.4.4. Αντωνυμίες

Η κατηγορία των αντωνυμιών είναι αρκετά ευρεία. Στην παραδοσιακή γραμματική, όπως είδαμε, οι αντωνυμίες αποτελούν μια ξεχωριστή ενιαία κατηγορία. Ωστόσο, με μια πιο προσεκτική ματιά φαίνεται ότι τα μέλη της κατηγορίας αυτής διαφοροποιούνται αρκετά μεταξύ τους. Σε επίπεδο ορισμού, το βασικό χαρακτηριστικό με βάση την ονομασία τους είναι ότι μπαίνουν στη θέση του ονόματος (*αντί + όνομα*). Επομένως, το κριτήριο βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην κατανομή τους σε σχέση με τα ονόματα και πιο συγκεκριμένα με την ονοματική φράση. Στη γραμματική των Holton, Mackridge και Φιλιππάκη-Warburton (1999, 2007) γίνεται λόγος για *αντωνυμίες* (pronouns) και *προσδιοριστές* (determiners).

Οι προσωπικές αντωνυμίες είναι οι κατεξοχήν τύποι των αντωνυμιών. Με τον όρο αυτόν αναφερόμαστε σε εκείνους τους τύπους που εκφράζουν πρόσωπο, πρώτο ή δεύτερο, όπως τα *εγώ* και *εσύ* και τους κλιτούς τους τύπους. Το *εγώ* συμπίπτει πάντοτε με τον εκάστοτε ομιλητή, ενώ το *εσύ* με τον εκάστοτε ακροατή/συνομιλητή. Οι τύποι αυτοί χαρακτηρίζονται ως ισχυροί, ενώ τα *με* και *σε*, όπως στο *με αγαπάει, σε αγαπάει*, είναι οι ασθενείς τύποι, ο οποίοι συνήθως αναφέρονται ως *κλιτικά* (clitics). Στην παραδοσιακή γραμματική, οι προσωπικές αντωνυμίες περιλαμβάνουν και το τρίτο πρόσωπο, οποιονδήποτε δηλαδή τρίτο πέρα από τον ομιλητή και τον ακροατή/συνομιλητή. Για το τρίτο πρόσωπο χρησιμοποιείται ο τύπος *αυτός*, που είναι οριστική ή δεικτική αντωνυμία. Ως δεικτική αντωνυμία φέρει έμφαση.

30. α. Εγώ του μιλάω και *αυτός* δεν καταλαβαίνει.
β. *Αυτός* το έκανε!

Και αυτή η αντωνυμία έχει ασθενείς τύπους, όπως το *τον, την, το* (οι οποίοι στον ενικό αριθμό συμπίπτουν με τους τύπους του οριστικού άρθρου). Οι κλιτικές αντωνυμίες έχουν συγκεκριμένη κατανομή, καθώς σχηματίζουν ένα σύμπλεγμα με το ρήμα. Οι ασθενείς κλιτικοί τύποι σε γενική μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν και ως κτητικές αντωνυμίες: *το βιβλίο μου, το βιβλίο σου, το βιβλίο του*.

Άλλες κατηγορίες αντωνυμιών είναι οι ερωτηματικές, οι αναφορικές, οι αόριστες, οι αυτοπαθείς και οι καθολικές:

31. α. Δεικτικές: *αυτός, αυτή, αυτό, εκείνος, εκείνη, εκείνο*.
β. Ερωτηματικές: *ποιος, τι, πότε, πού*.
γ. Αναφορικές: *(ο) οποίος, (η) οποία, (το) οποίο, όποιος, όποια, όποιο*.
δ. Αόριστες: *κάποιος, κάτι, κάποτε, κάπου, κανένας, τίποτα, ποτέ, πουθενά*.
ε. Αυτοπαθείς: *ο εαυτός μου, ο εαυτός σου, ο εαυτός του*.
στ. Καθολικές: *όλος, κάθε*.

Εκτός από τις καθαρά προσωπικές αντωνυμίες πρώτου και δεύτερου προσώπου (ισχυροί και ασθενείς τύποι), όλες οι υπόλοιπες αντωνυμίες είναι τρίτου προσώπου.

Στη γραμματική των Holton, Mackridge και Φιλιππάκη-Warburton (1999, 2007), οι αντωνυμίες που δίνονται στο (31) κατατάσσονται στους *προσδιοριστές*. Στη γενετική γραμματική, η κατηγορία του προσδιοριστή θεωρείται μια γενικότερη κατηγορία, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει και τους τύπους του άρθρου (οριστικό και αόριστο). Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, κάποιες από τις παραπάνω αντωνυμίες εμφανίζονται μαζί με το άρθρο, ενώ κάποιες άλλες όχι. Από την άλλη, οι αντωνυμίες στο (32) είναι δυνατόν να προσδιορίζουν το ουσιαστικό και να μην το αντικαθιστούν πλήρως, σε αντίθεση με τις προσωπικές αντωνυμίες:

32. *ποιο βιβλίο, το οποίο βιβλίο, όποιο βιβλίο, κάποιο βιβλίο, κάθε βιβλίο, όλα τα βιβλία.*

Επίσης, οι αόριστες αντωνυμίες *κανένας, τίποτα, ποτέ, πουθενά* υπόκεινται σε κάποιους περιορισμούς όσον αφορά την κατανομή και την ερμηνεία τους. Όταν υπάρχει άρνηση στην πρόταση, φορτίζονται αρνητικά, διαφορετικά φορτίζονται θετικά. Στην τελευταία περίπτωση όμως απαιτούν την παρουσία κάποιου ιδιαίτερου στοιχείου στην πρόταση, όπως είναι η ερώτηση, η τροπικότητα, κ.τ.λ. Οι αντωνυμίες αυτές ονομάζονται και *δείκτες πολικότητας* (polarity items).

33. α. Δεν έφαγα *τίποτα*.
β. *Έφαγα *τίποτα*.
γ. Έφαγες *τίποτα*;
δ. Να φας *τίποτα*, πριν φύγεις για τη δουλειά!

Οι συνθήκες που επιτρέπουν τις αντίστοιχες ερμηνείες καθορίζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τη συντακτική δομή. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τις αυτοπαθείς αντωνυμίες, οι οποίες πρέπει να δεσμεύονται από κάποιο ηγούμενο στοιχείο στην πρόταση, όπως είδαμε εν συντομία στο Κεφάλαιο 1 και θα εξετάσουμε διεξοδικά στο Κεφάλαιο 6.

Συνοπτικά, οι αντωνυμίες εκφράζουν γραμματικά χαρακτηριστικά τα οποία μπορεί να σχετίζονται με τον τύπο της πρότασης (ερωτηματικές, αναφορικές), να δεσμεύονται από κάποιο άλλο στοιχείο (αόριστες, αυτοπαθείς), να εκφράζουν ποσότητα (αόριστες, καθολικές), να έχουν αναφορική ή δεικτική ερμηνεία (οριστικές, δεικτικές) ή να αντιστοιχούν στον ομιλητή και τον ακροατή/συνομιλητή (προσωπικές).

2.4.5. Άλλα γραμματικά μορφήματα

Μέχρι στιγμής έχουμε ακολουθήσει σε μεγάλο βαθμό, όχι όμως αποκλειστικά, την πιο παραδοσιακή κατηγοριοποίηση. Ωστόσο, έχουμε λάβει υπόψη μας ότι η Κλίση αποτελεί μια ξεχωριστή γραμματική κατηγορία και ότι οι αντωνυμίες, παρά το κοινό τους όνομα, δεν διαθέτουν απαραίτητα κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Υπάρχει όμως και μια σημαντική ομάδα λεξικών στοιχείων τα οποία δεν φαίνεται να κατηγοριοποιούνται εύκολα.

Για παράδειγμα, σε ποια κατηγορία ανήκουν τα μορφήματα *δεν* και *μη* που είναι απαραίτητα για το σχηματισμό μιας αποφατικής (αρνητικής) πρότασης; Θα μπορούσε κάποιος να πει ότι είναι δείκτες άρνησης. Αν το αποδεχτούμε αυτό, τότε και οι αόριστες αντωνυμίες *κανένας* και *τίποτα* θα μπορούσαν με κάποιον τρόπο να ενταχθούν σε αυτή την κατηγορία, τουλάχιστον στην περίπτωση που φορτίζονται αρνητικά. Ακόμα πιο ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση των μορφημάτων *θα*, *ας* και *να*, τα οποία χαρακτηρίζονται ως «μόρια».

34. α. *μη* φύγεις – *δεν* έφυγε
β. *θα* φύγω
γ. *ας* φύγεις
δ. *να* φύγω – *θέλω να* φύγω.

Ο Τριανταφυλλίδης (1941: §1061) θεωρεί ότι τα *θα*, *ας* και *να* μπορούν να αναλυθούν και ως σύνδεσμοι, καθώς εμφανίζουν ποικίλη χρήση. Τι ακριβώς σημαίνει αυτό; Αν το *να* εμφανίζεται και ως το αντίστοιχο ενός συνδέσμου, όπως στο (34δ), καθώς εισάγει μια «βουλητική» πρόταση, δεν ισχύει κάτι ανάλογο για τα *θα* και *ας*. Η μαζική κατηγοριοποίηση αυτών των λεξικών στοιχείων ως «μορίων» δυσχεραίνει την εξέτασή τους σε βάθος και τη μελέτη των διαφορών και των ομοιοτήτων τους. Η λεπτομερής περιγραφή τους συνεπάγεται την

ουσιαστικότερη ανάλυση αυτών των μορφημάτων και ίσως τη διεύρυνση των γραμματικών κατηγοριών. Με τα μόρια *θα* και κυρίως το *να* θα ασχοληθούμε στο Κεφάλαιο 7.

Είναι μάλλον σαφές από την παραπάνω σύντομη παρουσίαση ότι ο καθορισμός των συντακτικών κατηγοριών που διέπουν τη γραμματική είναι απαραίτητος για περιγραφικούς και θεωρητικούς λόγους, αλλά όχι αναγκαστικά εύκολος. Σε ορισμένες περιπτώσεις είναι αναγκαίο να κάνουμε γενικεύσεις, οι οποίες έχουν το πλεονέκτημα ότι μας επιτρέπουν να αποκτήσουμε μια βασική και συστηματική εικόνα για τα γλωσσικά μας δεδομένα. Μια πιο επισταμένη μελέτη, από την άλλη, μας επιτρέπει να δούμε ότι οι κατηγοριοποιήσεις που χρησιμοποιούμε σε κάποιον βαθμό αντανakλούν πιο πρωτογενείς ιδιότητες, που θα πρέπει να τις αντιμετωπίσουμε ως *συντακτικά χαρακτηριστικά* (syntactic features). Έτσι, για παράδειγμα, ακόμα και η Κλίση είναι μια σχετικά ετερόκλητη κατηγορία, αφού περιλαμβάνει χαρακτηριστικά για το πρόσωπο, τον αριθμό, αλλά και τον χρόνο, ενώ στο ονοματικό επίπεδο περιλαμβάνει και το χαρακτηριστικό της πτώσης. Έχουμε επίσης το χαρακτηριστικό της οριστικότητας, που εμφανίζεται όχι μόνο στο οριστικό άρθρο, αλλά και στις οριστικές αντωνυμίες και πιθανώς στις αναφορικές, και αντίστοιχα τη μη οριστικότητα, που εμφανίζεται στο αόριστο άρθρο και στις αόριστες αντωνυμίες, καθώς και το χαρακτηριστικό της ερώτησης, που χαρακτηρίζει την πρόταση (μέσω του ΣΔ στις δευτερεύουσες προτάσεις), αλλά και τις ερωτηματικές αντωνυμίες. Όπως βλέπουμε, τα χαρακτηριστικά που αναφέραμε μπορούν να εμφανίζονται σε διαφορετικές συντακτικές κατηγορίες. Στα επόμενα κεφάλαια θα δούμε ποιος είναι ο ρόλος τους στη συντακτική δομή.

2.5. Το λεξικό στις διαγλωσσικές διαφορές

Η παραπάνω κατηγοριοποίηση διαχωρίζει μεταξύ δύο τάξεων λεξικών στοιχείων: λεξικές και λειτουργικές ή γραμματικές κατηγορίες. Οι πρώτες εκφράζουν το βασικό περιεχόμενο γύρω από το οποίο «χτίζεται» η πρόταση, ενώ οι δεύτερες συμπληρώνουν το περιεχόμενο αυτό. Στο υπόλοιπο του βιβλίου θα χρησιμοποιούμε τους όρους «λεξικές» και «γραμματικές» κατηγορίες.

Υπάρχουν δύο σημεία τα οποία αξίζει να παρατηρήσουμε. Το πρώτο αφορά την ίδια τη διάκριση. Το δεύτερο αφορά τις διαγλωσσικές διαφορές. Ας ξεκινήσουμε με το πρώτο. Η παραπάνω συζήτηση δείχνει ότι ο διαχωρισμός ανάμεσα σε λεξικές και γραμματικές κατηγορίες είναι σχετικά σαφής. Όπως όμως έχει παρατηρηθεί στη βιβλιογραφία, η διάκριση αυτή δεν είναι πάντοτε τόσο ξεκάθαρη. Ας πάρουμε για παράδειγμα το ρήμα *έχω* και το αντίστοιχο αγγλικό *have*. Και τα δύο αυτά ρήματα εκφράζουν κτήση και μπορούν να παραφραστούν με το «κατέχω» ή «μου ανήκει», όπως στα παρακάτω:

- 35. α. John *has* a car.
- β. Ο Γιάννης *έχει* ένα αυτοκίνητο.

Παράλληλα, το ίδιο ρήμα χρησιμοποιείται ως βοηθητικό αλλά και ως τροπικό, όπως παρακάτω:

- 36. α. John *has* left.
- β. Ο Γιάννης *έχει* φύγει.
- 37. α. John *has* to write a report.
- β. Ο Γιάννης *έχει* να γράψει μια αναφορά.

Στην πρώτη περίπτωση στο (36), το ρήμα «έχω» χρησιμοποιείται για το σχηματισμό του παρακειμένου μαζί με το κύριο ρήμα (το οποίο είναι άκλιτο και στις δύο γλώσσες). Στη δεύτερη περίπτωση, παραφράζεται ως «πρέπει» με την έννοια της υποχρέωσης. Πώς κατηγοριοποιείται επομένως το ρήμα αυτό; Ως λεξική και ως γραμματική κατηγορία, όπου θα θεωρήσουμε ότι πρόκειται για ξεχωριστά λήμματα, τα οποία απλώς συγκλίνουν στη μορφή; Ή μήπως πρόκειται για το ίδιο στοιχείο το οποίο ανάλογα με το συμπλήρωμά του μπορεί να αποκτήσει και άλλες ερμηνείες; Αν υιοθετήσουμε τη δεύτερη προσέγγιση, τότε έχουμε ένα λεξικό στοιχείο το οποίο είναι «ημι-γραμματικό», ή «ημι-λεξικό», αφού ανήκει και στις δύο κατηγορίες;

Ένα άλλο παράδειγμα δίνεται παρακάτω με το ουσιαστικό «λέξη», πάλι στα ελληνικά και τα αγγλικά:

- 38. α. John didn't say *a word*.
- β. Ο Γιάννης δεν είπε *λέξη*.

Αυτό που παρατηρούμε στα παραπάνω παραδείγματα είναι ότι το ουσιαστικό «λέξη» ισοδυναμεί με την αόριστη αντωνυμία «τίποτα»: *John didn't say anything, Ο Γιάννης δεν είπε τίποτα*. Σε αυτές τις δομές είναι επίσης υποχρεωτική η παρουσία ενός αρνητικού δείκτη, αλλιώς το αποτέλεσμα είναι αντιγραμματικό:

39. α. *John said a word.
β. *Ο Γιάννης είπε λέξη.

Αυτό από μόνο του δείχνει ότι το ουσιαστικό «λέξη» σε αυτό το περιβάλλον έχει γραμματική λειτουργία, ισοδύναμη με την αόριστη αντωνυμία. Παρατηρώντας λίγο πιο προσεκτικά αυτά τα δεδομένα, βλέπουμε ότι η ερμηνεία αυτή είναι συνάρτηση διαφόρων παραγόντων, όπως: (α) η λεξική σημασία του ουσιαστικού που παραπέμπει σε ελάχιστη ποσότητα (*ελαχιστοποιητής*, *minimizer*), (β) η απουσία άρθρου στα ελληνικά και η παρουσία του αόριστου άρθρου στα αγγλικά — οι αόριστες ονοματικές φράσεις ερμηνεύονται ως υπαρκτικοί ποσοδείκτες στην τυπική λογική (π.χ. «υπάρχει κάποιο χ»), (γ) η παρουσία έμφασης στο ουσιαστικό και (δ) η παρουσία της άρνησης. Ο συνδυασμός όλων των παραπάνω οδηγεί στην αρνητική ερμηνεία (*δεν είπε λέξη* = δεν είπε ούτε το πιο μικρό στον λόγο → δεν είπε τίποτα). Αντίστοιχο αποτέλεσμα προκύπτει αν χρησιμοποιήσουμε το ουσιαστικό «κουβέντα», για παράδειγμα *δεν είπε κουβέντα* (= δεν είπε τίποτα).

Υπάρχουν πολλά τέτοια παραδείγματα όπου τα όρια ανάμεσα στις λεξικές και τις γραμματικές κατηγορίες δεν είναι πάντοτε διακριτά. Επομένως, ο διαχωρισμός που επιχειρούμε είναι σε κάποιον βαθμό πλασματικός και μεταγλωσσικός, αφού μας επιτρέπει να κάνουμε κάποιες βασικές γενικεύσεις που εξυπηρετούν μεθοδολογικούς σκοπούς, δηλαδή να καταλάβουμε πώς η σύνταξη αξιοποιεί τις πληροφορίες που παρέχουν τα λεξικά στοιχεία.

Το δεύτερο σημείο έχει να κάνει με τον ρόλο που παίζουν τα λεξικά στοιχεία στις διαγλωσσικές διαφορές. Αυτό που είδαμε μέχρι στιγμής είναι ότι υπάρχουν διάφοροι τρόποι κωδικοποίησης βασικών πληροφοριών στη γραμματική. Για παράδειγμα, τα ελληνικά διαθέτουν κλίση που εκφράζει το υποκείμενο, ενώ τα αγγλικά θα πρέπει να εκφράσουν το υποκείμενο με ένα αυτόνομο μόρφημα, που είναι η προσωπική ή η οριστική αντωνυμία. Επίσης βλέπουμε ότι στο επίπεδο των αντωνυμιών, τα αγγλικά έχουν αρνητικές αντωνυμίες όπως *nobody*, *nothing*, που ενσωματώνουν την άρνηση (*no*), ενώ κάτι τέτοιο δεν ισχύει στα ελληνικά, καθώς, για να προκύψει η αρνητική ερμηνεία στα ελληνικά, χρειαζόμαστε υποχρεωτικά την παρουσία της άρνησης (*δεν ή μη*).

Οι παρατηρήσεις αυτές μας δείχνουν ότι οι φυσικές γλώσσες επιλέγουν διαφορετικούς τρόπους για να εκφράσουν βασικές συντακτικές ιδιότητες. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, αυτό το οποίο κάνουν τα λεξικά στοιχεία σε συνδυασμό με τη συντακτική δομή είναι να εκφράζουν συγκεκριμένες ιδιότητες, αυτό που αποκαλούμε συχνά *τυπικά χαρακτηριστικά* (*formal features*). Έτσι, για παράδειγμα, η άρνηση μπορεί να εκφραστεί ως ξεχωριστό μόρφημα με ιδιαίτερη θέση στην πρόταση ή σε συνδυασμό με μια αόριστη αντωνυμία είτε με ένα ουσιαστικό που φέρει κάποια «ιδιαιτέρη» λεξική σημασία, όπως στα παραπάνω παραδείγματα, ή ακόμη και πάνω στην ίδια την αντωνυμία, όπως συμβαίνει στα αγγλικά, αλλά και όπως συνέβαινε στα αρχαία ελληνικά:

40. α. *Δεν έφυγα.* / *Μη φύγεις!*
β. *Δεν είδα κανέναν.* / *I saw nobody.*
γ. *nobody* – *οὐδείς/μηδείς*, *nothing* – *οὐδέν/μηδέν*.

Επομένως, το λεξικό παίζει έναν ιδιαίτερο ρόλο στις διαγλωσσικές διαφορές, ή πιο συγκεκριμένα στις παραμετρικές επιλογές που κάνουν οι φυσικές γλώσσες. Σε αυτό το πλαίσιο, οι διάφορες λεξικές αλλαγές μπορούν επίσης να επηρεάσουν και τη γραμματική μιας γλώσσας. Για παράδειγμα, η μετεξέλιξη του αρχαιοελληνικού *οὐδέν* οδήγησε στη νεοελληνική προτασιακή άρνηση *δεν*, ενώ η αόριστη αρνητική αντωνυμία *μηδέν* λεξικοποιήθηκε και δηλώνει το «μηδενικό» (0). Η αλλαγή αυτή οδήγησε με τη σειρά της στη δημιουργία των αόριστων αντωνυμιών *κανένας*, *τίποτα*, κ.τ.λ., που είδαμε παραπάνω.

Έχοντας ολοκληρώσει μια πρώτη παρουσίαση των συντακτικών κατηγοριών, καθώς και του ρόλου τους μέσω του λεξικού στις διαγλωσσικές διαφορές, θα εξετάσουμε τα συστατικά που σχηματίζουν στη σύνταξη και τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να αναγνωριστούν.

2.6. Συντακτικές κατηγορίες και αναγνώριση συστατικών

Όπως είδαμε και στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, η φραστική δομή αποτελείται από επιμέρους συστατικά. Υπό μία έννοια, η φραστική δομή μπορεί να οριστεί και με βάση τη *δομή των συστατικών* (constituent structure) που την απαρτίζουν, καθώς τα λεξικά στοιχεία δεν μπαίνουν σε μια τυχαία σειρά, αλλά σχηματίζουν ενότητες, που ονομάζονται συστατικά, όπως είδαμε και στο Κεφάλαιο 1. Οι ενότητες αυτές δημιουργούν τις αντίστοιχες φράσεις, οι οποίες συνδυάζονται για τη δημιουργία της πρότασης, που είναι μια μεγάλη φράση.

Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ορισμένα διαγνωστικά κριτήρια, για να ελέγξουμε και, στη συνέχεια, να αποδείξουμε αν μια ακολουθία λέξεων αποτελεί συστατικό ή όχι. Σε κάποιον βαθμό και τουλάχιστον για κάποια συστατικά, φαίνεται πως αυτό είναι εφικτό. Μερικά από τα κριτήρια που αναφέρονται στη βιβλιογραφία είναι τα εξής: (α) κατανομή, (β) υποκαταστασιμότητα, (γ) παράλειψη, (δ) μετατόπιση, και (ε) σύζευξη. Τα κριτήρια αυτά μπορεί να μην είναι εφαρμόσιμα σε όλα τα συστατικά.

Ας ξεκινήσουμε με το *κριτήριο της κατανομής*, σύμφωνα με το οποίο, αν μια φράση αναγνωρίζεται, για παράδειγμα, ως ονοματική (περιλαμβάνει δηλαδή ένα ουσιαστικό), θα πρέπει να μπορεί να εμφανίζεται στις θέσεις όπου βρίσκουμε ονοματικές φράσεις. Αντίστοιχα, το ίδιο ισχύει για τη ρηματική φράση, την προθετική φράση, κ.τ.λ. Ας δούμε το παρακάτω παράδειγμα:

41. α. *Τα παιδιά έφαγαν το γλυκό.*
β. *Η Μαρία συνάντησε τα παιδιά.*
γ. *Η Μαρία μίλησε με τα παιδιά.*

Η ονοματική φράση *τα παιδιά* εμφανίζεται σε θέση υποκειμένου στο (α), σε θέση αντικειμένου στο (β) και σε θέση αντικειμένου της πρόθεσης στο (γ). Έχει, επομένως, την τυπική κατανομή μιας ονοματικής φράσης.

Το δεύτερο κριτήριο είναι αυτό της *υποκαταστασιμότητας* σύμφωνα με το οποίο μια φράση μπορεί να υποκατασταθεί από συγκεκριμένους αντωνυμικούς, με την ευρεία έννοια, τύπους. Για παράδειγμα, στη θέση μιας ονοματικής φράσης μπορούμε να βάλουμε μια αντωνυμία, στη θέση μιας ρηματικής φράσης έναν αντίστοιχο τύπο, ή στη θέση μια προθετικής φράσης μπορούμε να έχουμε ένα επίρρημα τόπου. Παρακάτω δίνουμε ένα παράδειγμα για καθεμία περίπτωση αντίστοιχα:

42. α. *Θα δεις τον Γιάννη; Ναι, θα τον δω.*
β. *Σήμερα η Μαρία αγόρασε μια μπλούζα. Το ίδιο έκανα και εγώ.*
γ. *Ο Κώστας πήγε στο θέατρο. Και εγώ πήγα εκεί.*

Στο (α) έχουμε υποκαταστήσει την ονοματική φράση *τον Γιάννη* με την αντωνυμία *τον*. Στο (β) έχουμε υποκαταστήσει τη ρηματική φράση *αγόρασε μια μπλούζα* (δηλαδή το ρήμα με το αντικείμενό του) με τον τύπο *το ίδιο έκανα*, ενώ στο (γ) έχουμε υποκαταστήσει την προθετική φράση *στο θέατρο* με τον τύπο *εκεί*.

Το τρίτο κριτήριο είναι αυτό της *παράλειψης*. Αν μια ακολουθία λεξικών στοιχείων σχηματίζει ένα συστατικό, τότε μπορεί, στο κατάλληλο περιβάλλον, να παραλειφθεί. Ας δούμε τα παρακάτω:

43. α. *Η Μαρία θέλει να έρθει στην παρέλαση, αλλά ο Γιώργος δεν θέλει ____.*
β. **Η Μαρία θέλει να έρθει στην παρέλαση, αλλά ο Γιώργος δεν θέλει να ____.*

Στο παράδειγμα (α) η ακολουθία *να έρθει στην παρέλαση* αποτελεί συστατικό (είναι η δευτερεύουσα πρόταση). Η παράλειψή της στη δεύτερη πρόταση μετά τον σύνδεσμο *αλλά* δεν οδηγεί σε αντιγραμματοποίηση. Αυτό σημαίνει ότι αποτελεί συστατικό το οποίο παραλείπεται αλλά ταυτοποιείται με βάση αυτό που έχει προηγηθεί στην πρώτη πρόταση. Αντίθετα, στο (β) το *να έρθει* παραμένει στη δεύτερη πρόταση και το αποτέλεσμα είναι αντιγραμματοποίηση. Αυτό μας δείχνει ότι είναι μέρος του συστατικού που έχει παραλειφθεί.

Το τέταρτο κριτήριο είναι αυτό της *μετατόπισης*. Αν μια ακολουθία αποτελεί συστατικό, τότε μπορεί να μετατοπιστεί σε άλλη θέση μέσα στην πρόταση (ή και μέσα σε μια άλλη φράση), όπως, για παράδειγμα, παρακάτω:

44. α. *Η Μαρία μίλησε με τον Κώστα.*
β. *Με τον Κώστα μίλησε η Μαρία ____.*
γ. **Τον Κώστα μίλησε η Μαρία με ____.*

45. α. Αγόρασα το κόκκινο φόρεμα με τις τιράντες.
 β. Το κόκκινο φόρεμα με τις τιράντες αγόρασα ____.
 γ. *Με τις τιράντες αγόρασα το κόκκινο φόρεμα ____.
46. α. Οι μαθητές έγραψαν διαγώνισμα.
 β. Διαγώνισμα έγραψαν οι μαθητές ____.

Ας δούμε τα παραπάνω παραδείγματα λίγο πιο προσεκτικά. Στο (44), έχουμε την προθετική φράση με τον Κώστα. Να σημειωθεί ότι και η ακολουθία τον Κώστα επίσης αποτελεί συστατικό εντός της ακολουθίας με τον Κώστα, η οποία μας απασχολεί εδώ. Στο (44β) αυτό μετατοπίζεται στην αρχή της πρότασης και το αποτέλεσμα είναι γραμματικό. Στο (44γ), αντιθέτως, έχουμε μετατοπίσει μόνο την ονοματική φράση (δηλαδή το αντικείμενο της πρόθεσης με) και έχουμε αφήσει την πρόθεση πίσω, κάτι που οδηγεί σε αντιγραμματικότητα. Επομένως, η πρόθεση μαζί με την ονοματική φράση σχηματίζουν ένα συστατικό. Στο (45) έχουμε ένα παρόμοιο παράδειγμα, όπου το ουσιαστικό φόρεμα προσδιορίζεται από ένα επίθετο (κόκκινο), το οποίο προηγείται, αλλά και από μια προθετική φράση, η οποία έπεται (με τις τιράντες). Μπορούμε να μετατοπίσουμε ολόκληρη τη φράση το κόκκινο φόρεμα με τις τιράντες στην αρχή της πρότασης και το αποτέλεσμα είναι γραμματικό, άρα έχουμε ένα συστατικό. Αν όμως μετατοπίσουμε μόνο την προθετική φράση, όπως στο (γ), το αποτέλεσμα είναι αντιγραμματικό και μας επιβεβαιώνει ότι ολόκληρη η ακολουθία το κόκκινο φόρεμα με τις τιράντες είναι ένα συστατικό. Τέλος, στο (46) έχουμε τη μετατόπιση της ονοματικής φράσης που λειτουργεί ως αντικείμενο και πάλι βλέπουμε ότι το αποτέλεσμα είναι γραμματικό. Επομένως, το ουσιαστικό διαγώνισμα φτιάχνει από μόνο του μια φράση και ορίζει έτσι ένα συστατικό. Αυτό μας δείχνει ότι τα συστατικά είναι δυνατόν να αποτελούνται και από μία λέξη μόνο.

Σημειώνουμε ότι σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις που έχουμε μετατόπιση, έχουμε επίσης και αντιστροφή ρήματος-υποκειμένου. Έχουμε δηλαδή μετατοπίσει το υποκείμενο σε μια μεταρηματική θέση. Αυτό μας δείχνει ότι και η ονοματική φράση σε θέση υποκειμένου είναι σε όλες τις περιπτώσεις συστατικό, ενώ προς το παρόν δεν έχει προσδιοριστεί ο λόγος για τον οποίο η προτιμώμενη σειρά είναι αυτή με την αντιστροφή ανάμεσα στο ρήμα και το υποκείμενο.

Το τελευταίο κριτήριο είναι αυτό της σύζευξης. Αν θεωρήσουμε ότι η σύζευξη συνδέει όμοια συστατικά, τότε μπορούμε να καταλάβουμε αν μια ακολουθία λέξεων αποτελεί συστατικό ή όχι. Ας δούμε τα παρακάτω παραδείγματα:

47. α. Ο διευθυντής παραιτήθηκε από την εταιρεία και τη δουλειά του.
 β. Ο διευθυντής παραιτήθηκε από την εταιρεία και από τη δουλειά του.
 γ. Ο διευθυντής παραιτήθηκε από την εταιρεία και πήγε διακοπές.
 δ. Ο διευθυντής παραιτήθηκε από την εταιρεία και ο ιδιοκτήτης προσέλαβε άλλον.
 ε. *Ο διευθυντής παραιτήθηκε από την εταιρεία και ιδιοκτήτης προσέλαβε άλλον.

Σε καθένα από τα παραπάνω παραδείγματα το και συνδέει όμοιες φράσεις. Στο (47α) συνδέει ονοματικές φράσεις, στο (47β) συνδέει δύο προθετικές φράσεις, στο (47γ) δύο ρηματικές φράσεις και στο (47δ) δύο ολόκληρες προτάσεις. Η πρόταση στο (47ε) είναι αντιγραμματική, γιατί η ακολουθία διευθυντής παραιτήθηκε από την εταιρεία δεν είναι συστατικό και, επομένως, δεν μπορεί να συνδυαστεί με το παράλληλό του ιδιοκτήτης προσέλαβε άλλον. Αντί για το συνδετικό και θα μπορούσαμε να έχουμε κάποιον άλλο σύνδεσμο με αυτές τις ιδιότητες, όπως τη διάζευξη ή ή τα αντιθετικά όμως και αλλά. Σε όλες τις περιπτώσεις, μόνο όμοια συστατικά μπορούν να συνδεθούν μεταξύ τους.

Μας καλύπτουν πλήρως τα κριτήρια αυτά; Η απάντηση είναι πως όχι πάντα και όχι για όλα τα συστατικά. Για παράδειγμα, το κριτήριο της υποκαταστασιμότητας μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο για εκείνες τις φράσεις που έχουν αντίστοιχους αντωνυμικούς τύπους, δηλαδή για ονοματικές φράσεις, κάποιες προθετικές και τις ρηματικές (όπου χρησιμοποιούμε περιφράσεις με το στοιχείο ίδιο). Άλλες φορές, τα κριτήρια μπορεί και να μη μας δίνουν ακριβή αποτελέσματα. Ας δούμε το παράδειγμα που αναφέρει ο Carnie (2013: 100) για τα αγγλικά, το οποίο ισχύει και για τα ελληνικά.

48. α. Bruce loved and Kelly hated phonology class.
 β. Ο Μπρους αγαπούσε και η Κέλλυ απεχθανόταν το μάθημα της φωνολογίας.

Γνωρίζουμε ότι το υποκείμενο και το ρήμα δεν αποτελούν ένα συστατικό. Αντίθετα, το ρήμα φτιάχνει ένα συστατικό με το αντικείμενό του. Ωστόσο, σε αυτή την περίπτωση, το γεγονός ότι συνδέουμε την ακολουθία

[ΟΦ-Ρ] με μια άλλη όμοιά της και το αποτέλεσμα είναι γραμματικό μπορεί να μας οδηγήσει σε λανθασμένο συμπέρασμα. Το χαρακτηριστικό της παραπάνω πρότασης είναι ότι και τα δύο ρήματα, το *αγαπούσε* και το *απεχθανόταν* δηλαδή, έχουν το ίδιο αντικείμενο. Επομένως, εδώ φαίνεται σαν να συνδέουμε όμοια συστατικά, ενώ στην πραγματικότητα έχουμε ένα αντικείμενο που αντιστοιχίζεται και στα δύο ρήματα. Η παράφραση είναι: *Ο Μπρους αγαπούσε το μάθημα της φωνολογίας και η Κέλλυ απεχθανόταν το μάθημα της φωνολογίας*. Αυτό μας δείχνει ότι θα πρέπει να ελέγχουμε προσεκτικά τη δομή μας, πριν διατυπώσουμε συμπεράσματα για το ποια είναι τα συστατικά, καθώς μερικές φορές η επιφανειακή δομή της πρότασης μπορεί να είναι «παραπλανητική».

2.7. Συστατικά και δένδροδιαγράμματα

Κλείνοντας αυτό το κεφάλαιο, όπου αναλύσαμε τα βασικά συστατικά (μέρη) της πρότασης, τις συντακτικές κατηγορίες αλλά και ορισμένους ενδεικτικούς τρόπους αναγνώρισης των συστατικών, αξίζει να δούμε λίγο πώς τα συστατικά αποδίδονται στη δομική αναπαράσταση της πρότασης. Θα χρησιμοποιήσουμε μερικά από τα παραδείγματα της προηγούμενης ενότητας για τον σκοπό αυτό.

Ας πάρουμε, για παράδειγμα, την πρόταση στο (41γ), *η Μαρία μίλησε με τα παιδιά*. Τα συστατικά που έχουμε είναι τα εξής:

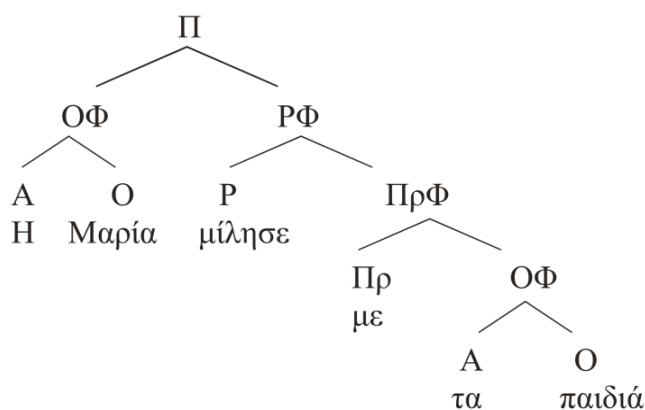
- 49. α. τα παιδιά
β. με τα παιδιά
γ. μίλησε με τα παιδιά
δ. η Μαρία
ε. Η Μαρία μίλησε με τα παιδιά.

Το (41ε) μας λέει ότι ολόκληρη η πρόταση είναι ένα συστατικό. Πώς γνωρίζουμε ότι οι ακολουθίες στο (49α)-(49δ) είναι συστατικά; Ας χρησιμοποιήσουμε κάποια από τα κριτήρια, έχοντας υπόψη μας ότι δεν εφαρμόζονται πάντοτε όλα σε όλα τα συστατικά. Το συστατικό που θέλουμε να εξετάσουμε το περικλείουμε σε αγκύλες:

- 50. *Υποκαταστασιμότητα*
 - α. Η Μαρία μίλησε με [τα παιδιά] – Η Μαρία μίλησε με [αυτά].
 - β. [Η Μαρία] μίλησε με τα παιδιά – [Αυτή] μίλησε με τα παιδιά.
 - γ. Η Μαρία [μίλησε με τα παιδιά] και ο Κώστας [έκανε το ίδιο].
- 51. *Μετατόπιση*
 - α. [Με τα παιδιά] μίλησε η Μαρία.
 - β. [Μίλησε με τα παιδιά] η Μαρία.
- 52. *Σύζευξη*
 - α. Η Μαρία μίλησε με [τα παιδιά] και [τους γονείς τους].
 - β. Η Μαρία μίλησε [με τα παιδιά] και [με τους γονείς τους].
 - γ. Η Μαρία [μίλησε με τα παιδιά] και [συνεχάρη τους γονείς τους].
 - δ. [Η Μαρία μίλησε με τα παιδιά] και [ο Κώστας παρουσίασε μια ταινία].

Χρησιμοποιήσαμε ενδεικτικά τρία κριτήρια, τα οποία μας δείχνουν ότι οι ακολουθίες που δώσαμε στο (49) παραπάνω είναι πράγματι συστατικά.

Με βάση τα συστατικά που έχουμε αναγνωρίσει, η δομή της πρότασης έχει την ιεραρχική διάταξη που δίνεται στο παρακάτω δένδροδιάγραμμα:

Εικόνα 2.4 Δενδρική αναπαράσταση με τα συστατικά 2.

Στο δενδροδιάγραμμα αυτό βλέπουμε ότι οι λέξεις *η* και *Μαρία*, για παράδειγμα, που βρίσκονται κάτω από τους κόμβους Α και Ο αντίστοιχα, σχηματίζουν την ΟΦ, η οποία αποτελεί ένα συστατικό της πρότασης. Πώς φαίνεται αυτό στην αναπαράσταση; Αν ακολουθήσουμε το κλαδί (τη γραμμή δηλαδή) πάνω από το Ο και αυτό πάνω από το Α, βλέπουμε ότι καταλήγουν στον ίδιο κόμβο, την ΟΦ. Το ίδιο ισχύει και για την άλλη ΟΦ, *τα παιδιά*. Με παρόμοιο τρόπο αναγνωρίζουμε ότι η ΠρΦ είναι ένα συστατικό γιατί σε αυτό τον κόμβο καταλήγει το κλαδί από την Πρ και αυτό από την ΟΦ. Έτσι αναγνωρίζουμε και τη ΡΦ, αλλά και την ίδια την πρόταση, αφού είναι ο κόμβος στον οποίο καταλήγουμε απευθείας από την ΟΦ και τη ΡΦ.

Το παραπάνω δέντρο μάς δείχνει επίσης τις σχέσεις που συνδέουν τους κόμβους μεταξύ τους. Οι βασικές αυτές σχέσεις είναι της *κυριαρχίας* και της *προήγησης*. Όσο πιο ψηλά βρίσκεται ένας κόμβος, τόσο σε περισσότερους κόμβους κυριαρχεί. Για παράδειγμα, ο κόμβος Π κυριαρχεί σε όλους τους υπόλοιπους κόμβους (ΟΦ, ΡΦ, Α, Ο, Ρ, ΠρΦ, Πρ, ΟΦ, Α, Ο), αλλά και τα λεξικά στοιχεία (*η, Μαρία, μίλησε, με, τα, παιδιά*). Κυριαρχεί άμεσα μόνο στην πρώτη ΟΦ και στη ΡΦ. Με τη σειρά του, ο κόμβος ΟΦ κυριαρχεί στο Α, Ο και τα λεξικά στοιχεία που τα εκφράζουν, η ΡΦ κυριαρχεί στο Ρ και στην ΠρΦ και ό,τι περιλαμβάνουν, και ούτω καθεξής. Στον παρακάτω ορισμό, η συντομογραφία «ανν» σημαίνει «αν και μόνο αν»:

Κυριαρχία (dominance): Ένας κόμβος Α κυριαρχεί σε έναν κόμβο Β, ανν το Α βρίσκεται πιο ψηλά από το Β και αν μπορεί να χαραχτεί μια αδιάσπαστη γραμμή από το Α στο Β (καθοδικά).

Άμεση κυριαρχία (immediate dominance): Ένας κόμβος Α κυριαρχεί άμεσα σε έναν κόμβο Β, ανν το Α βρίσκεται πιο ψηλά από το Β και δεν παρεμβάλλεται άλλος κόμβος ανάμεσά τους.

Η κυριαρχία λοιπόν εκφράζει την ιεραρχική διάταξη στην οριζόντια διάσταση του δενδροδιαγράμματος. Πιο συγκεκριμένα, οι σχέσεις κυριαρχίας κινούνται από πάνω προς τα κάτω. Αν χωρίσουμε δηλαδή το δέντρο σε οριζόντιες λωρίδες με βάση τους κόμβους, ο κόμβος που βρίσκεται στην πιο πάνω λωρίδα θα κυριαρχεί στον κόμβο ή στους κόμβους στις παρακάτω λωρίδες.

Η δεύτερη δομική σχέση που διακρίνουμε είναι αυτή που εκφράζει αν κάτι προηγείται ή όχι. Όσο πιο αριστερά βρίσκεται ένας κόμβος, τόσο περισσότερο προηγείται. Για παράδειγμα, η ΟΦ *η Μαρία* προηγείται της ΡΦ, αφού βρίσκεται στα αριστερά της. Με τον ίδιο τρόπο, το Ρ προηγείται της δεύτερης ΟΦ *τα παιδιά*, αφού βρίσκεται στα αριστερά της. Προηγείται επίσης, για τον ίδιο λόγο, και της ΠρΦ. Όταν βρίσκεται στα αμέσως αριστερά του, τότε έχουμε *άμεση προήγηση*. Για παράδειγμα, ο κόμβος Α προηγείται άμεσα του Ο (και στις δύο περιπτώσεις που έχουμε ΟΦ).

Προήγηση (precedence): Ένας κόμβος Α προηγείται ενός κόμβου Β, όταν βρίσκεται στα αριστερά του.

Άμεση προήγηση (immediate precedence): Ένας κόμβος Α προηγείται άμεσα ενός κόμβου Β, όταν βρίσκεται στα αμέσως αριστερά, δεν παρεμβαίνει δηλαδή κάποιος άλλος κόμβος.

Όταν λέμε ότι δεν παρεμβαίνει κάποιος άλλος κόμβος, εννοούμε ότι δεν υπάρχει κάποιο Γ που να ακολουθεί το A , αλλά να προηγείται του B . Σε αντίθεση με την κυριαρχία, η προήγηση εκφράζει την ιεραρχική διάταξη στην κάθετη διάσταση του δενδροδιαγράμματος. Πιο συγκεκριμένα, αν χωρίσουμε το δέντρο σε κάθετες λωρίδες, ένας κόμβος που βρίσκεται στην αριστερή λωρίδα θα προηγείται του κόμβου που βρίσκεται στη δεξιά λωρίδα. Τα δενδροδιαγράμματα λοιπόν μας επιτρέπουν να εκφράζουμε την ιεραρχική διάταξη που τοποθετεί τα συστατικά σε δύο άξονες, τον οριζόντιο και τον κάθετο.

Μια άλλη βασική έννοια που εκφράζει τη δομική σχέση των συστατικών μεταξύ τους είναι αυτή της *δομικής επιβολής* (constituent command, c-command). Η δομική επιβολή μπορεί να οριστεί ως εξής:

Δομική επιβολή: Ένας κόμβος α επιβάλλεται δομικά σε έναν κόμβο β , όταν:

- (i) ο πρώτος διακλαδούμενος κόμβος που κυριαρχεί στο α κυριαρχεί και στο β , και
- (ii) το α δεν κυριαρχεί στο β , ούτε το β κυριαρχεί στο α .

Με βάση αυτό τον ορισμό, η ΟΦ *η Μαρία* επιβάλλεται δομικά στη ΡΦ, καθώς ο πρώτος διακλαδούμενος κόμβος που κυριαρχεί στην ΟΦ κυριαρχεί και στη ΡΦ. Ο κόμβος αυτός είναι η Π. Για τον ίδιο ακριβώς λόγο, η ΡΦ επιβάλλεται δομικά στην ΟΦ. Έχουμε λοιπόν αμοιβαία δομική επιβολή, κάτι που είναι αναμενόμενο, αφού η ΟΦ και η ΡΦ είναι αδελφοί κόμβοι. Η ΟΦ επιβάλλεται επίσης δομικά στο Ρ, αλλά και στην ΠρΦ, καθώς και στα συστατικά που περιέχει η ΠρΦ. Σε αυτές τις περιπτώσεις όμως δεν έχουμε αμοιβαία δομική επιβολή, αφού ο πρώτος διακλαδούμενος κόμβος πάνω από το Ρ (αλλά και την ΠρΦ) είναι η ΡΦ, η οποία δεν κυριαρχεί στην ΟΦ *η Μαρία*. Θα δούμε στη συνέχεια ότι η έννοια της δομικής επιβολής (με κάποιες προσαρμογές στον ορισμό) είναι πολύ βασική για την έκφραση των δομικών σχέσεων ανάμεσα στα διάφορα συστατικά.

Με βάση όλα τα παραπάνω μπορούμε δομικά να ορίσουμε το συστατικό ως εξής:

Συστατικό: Ένα σύνολο τερματικών κόμβων που κυριαρχούνται εξολοκλήρου από τον ίδιο κόμβο.

Η δενδρική αναπαράσταση μας βοηθάει να ορίσουμε δύο βασικές δομικές σχέσεις και μέσα από αυτές και τα ίδια τα συστατικά. Η αναφορά σε κόμβους και δομικές σχέσεις μάς επιτρέπει να κωδικοποιούμε σχέσεις ανάμεσα στα σημεία της πρότασης, ανεξάρτητα από το πώς μπορεί να μεταβάλλεται η δομή ανάλογα με το είδος της πρότασης. Θα δούμε εκτενώς στα κεφάλαια που ακολουθούν τη χρησιμότητα αυτών των ορισμών.

2.8. Ανακεφαλαίωση

Στο κεφάλαιο αυτό ξεκινήσαμε από τα βασικά μέρη της πρότασης και τις συντακτικές κατηγορίες που καθορίζουν τη φραστική δομή. Το είδος των κατηγοριών αυτών προσδιορίζεται με μια σειρά από κριτήρια: φωνολογικά, μορφολογικά, συντακτικά (κατανομή) αλλά και σημασιολογικά. Σε μια πρώτη προσέγγιση διακρίνουμε δύο τάξεις: τις λεξικές και τις λειτουργικές ή γραμματικές κατηγορίες. Οι λεξικές κατηγορίες εμφανίζονται σε θέση κατηγορήματος ή ορίσματος (ανάλογα με την κατηγορία) και γι' αυτό τον λόγο καθορίζουν την πρωταρχική σημασία μιας φράσης. Οι λειτουργικές ή γραμματικές κατηγορίες προσδιορίζουν το κατηγορήμα αλλά και τα ορίσματά του, προσθέτοντας επιπλέον βασικές πληροφορίες για τη δομή της φράσης αλλά και της πρότασης γενικότερα. Είδαμε επίσης ότι και οι δύο τάξεις των συντακτικών κατηγοριών είναι απαραίτητες στη σύνταξη. Με βάση τη διάκριση αυτή εξετάσαμε τις προοπτικές για τη σχέση σύνταξης και λεξικού αλλά και τον ρόλο των λεξικών στοιχείων στις διαγλωσσικές διαφορές. Τέλος, στο πλαίσιο της φραστικής δομής, και έχοντας αναγνωρίσει ορισμένες βασικές συντακτικές κατηγορίες, εξετάσαμε τον τρόπο με τον οποίο μπορούμε να διαγνώσουμε τι αποτελεί συστατικό (και τι όχι) και ορίσαμε δύο βασικές δομικές σχέσεις, της κυριαρχίας και της προήγησης, που αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο τοποθετούνται και σχετίζονται οι κόμβοι στις δύο διαστάσεις (οριζόντια και κάθετη) του δενδροδιαγράμματος.

2.9. Οδηγός περαιτέρω μελέτης

Για τις συντακτικές κατηγορίες, βλ. Carnie (2013: Κεφάλαιο 2) και Radford (2004: Κεφάλαιο 2). Για τον ρόλο των γραμματικών κατηγοριών και τη σχέση τους με τις λεξικές κατηγορίες, μπορεί κανείς να ανατρέξει στα εισαγωγικά κεφάλαια των Baker (2003: Κεφάλαιο 1), Muysken (2008: Κεφάλαια 1, 2), Manzini & Savoia (2011: Κεφάλαιο 1), Panagiotidis (2014: Κεφάλαια 1, 2), Wiltschko (2014: Κεφάλαια 1, 2, 3). Για μια πρώιμη διάκριση, βλ. Bolinger & Sears (1981: 57-73).

Για τις συμπληρωματικές (ονοματικές) προτάσεις, βλ. Ρούσσου (2006) και για τις ονοματοποιημένες προτάσεις, βλ. Ρούσσου (1991). Για τις αόριστες ονοματικές φράσεις που λειτουργούν ως αρνητικές αόριστες αντωνυμίες, βλ. Roussou (2007) και Βελούδης (2005). Για τη διαχρονική εξέλιξη της άρνησης στα ελληνικά, βλ. Chatzopoulou (2012). Για τα συντακτικά χαρακτηριστικά των αντωνυμιών και των ονοματοποιημένων εκφράσεων, βλ. Panagiotidis (2002). Για μια (συντακτική) ανάλυση των επιρρημάτων στα ελληνικά, βλ. Νάκας (1987), Χυδopoulos (1996) και Alexiadou (1997: Κεφάλαιο 1).

Για τα διαγνωστικά κριτήρια που αφορούν την αναγνώριση των συστατικών, βλ. Φιλιππάκη-Warburton (1992: 116-121), Radford (1997: 102-116), Θεοφανοπούλου-Κοντού (2002: 19-23), Radford (2004: 84-90), Freidin (2012: 43-57), Carnie (2013: 98-100). Για τις δομικές σχέσεις, βλ. Θεοφανοπούλου-Κοντού (2002: 23-24), Carnie (2013: Κεφάλαιο 4).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Alexiadou, A. 1997. *Adverb Placement. A Case Study in Antisymmetric Syntax*. Amsterdam: John Benjamins.
- Baker, M. 2003. *Lexical Categories. Verbs, Nouns, and Adjectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Βελούδης, Γ. 2005. *Η άρνηση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Bolinger, D. & D. A. Sears. 1981³. *Aspects of Language*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Brown, K. (επιμ.). 2006². *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier.
- Carnie, A. 2013³. *Syntax. A Generative Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Chatzopoulou, A. 2012. *Negation and Non-Veridicality in the History of Greek*. Διδακτορική διατριβή, University of Chicago.
- Chomsky, N. 1970. "Remarks on nominalization." Στο R. A. Jacobs & P. S. Rosenbaum (επιμ.) *Readings in English Transformational Grammar*, 184-221. Waltham, MA: Ginn.
- Frawley, W. J. (επιμ.). 2003². *International Encyclopedia of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Freidin, R. 2012. *Syntax. Basic Concepts and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giannakis, G. (επιμ.). 2013. *Brill Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*. Leiden: Brill.
- Θεοφανοπούλου-Κοντού, Δ. 2002. *Γενετική σύνταξη. Το πρότυπο της κυβέρνησης και αναφορικής δέσμευσης*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Holton, D., P. Mackridge & I. Φιλιππάκη-Warburton. 1999. *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας*. (Μτφρ. Β. Σπυρόπουλος). Αθήνα: Πατάκης.
- Holton, D., P. Mackridge & I. Φιλιππάκη-Warburton. 2007. *Βασική γραμματική της σύγχρονης ελληνικής γλώσσας*. (Μτφρ. Μ. Γεωργιαφέντης). Αθήνα: Πατάκης.
- Κλαίρης, Χ. & Γ. Μπαμπινιώτης. 2005. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική – επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κρύσταλ, Ντ. 2003. *Λεξικό γλωσσολογίας και φωνητικής*. (Μτφρ. Γ. Ι. Ξυδόπουλος). Αθήνα: Πατάκης.
- Manzini, M. R. & L. M. Savoia. 2011. *Grammatical Categories. Variation in Romance Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Matthews, P.-H. 2001. «Οι αρχαίοι γραμματικοί». Στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.) *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, 895-900. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Muysken, P. 2008. *Functional Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Νάκας, Α. 1987. *Τα επιρρηματικά της νέας ελληνικής (προβλήματα υποκατηγοριοποίησης)*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Panagiotidis, E. Ph. 2002. *Pronouns, Clitics, and Empty Nouns. "Pronominality" and Licensing in Syntax*. Amsterdam: John Benjamins.
- Panagiotidis, Ph. 2014. *Categorial Features. A Generative Theory of World Class Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Radford, A. 1997. *Syntactic Theory and the Structure of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Radford, A. 2004. *Minimalist Syntax. Exploring the Structure of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ρούσσου, Α. 1991. "Nominalised clauses in the syntax of Modern Greek". *UCL Working Papers in Linguistics* 3: 77-100.
- Ρούσσου, Α. 2006. *Συμπληρωματικοί δείκτες*. Αθήνα: Πατάκης.
- Roussou, A. 2007. "Minimalism and diachronic syntax: the development of negative expressions." *Proceedings of ISTAL17: Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics*, Vol. I, 11-17. Thessaloniki: University Studio Press.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1941. *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*. Ανατύπωση 1988. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Φιλιππάκη-Warburton, E. 1992. *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Wiltschko, M. 2014. *The Universal Structure of Categories. Towards a Formal Typology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Xydopoulos, G. 1996. *Tense, Aspect, and Adverbials in Modern Greek*. Διδακτορική διατριβή, University College London.

Κριτήρια αξιολόγησης

Κριτήριο αξιολόγησης 1

Όπως βλέπουμε στα παρακάτω παραδείγματα, σε κάποιες περιπτώσεις τα ελληνικά και τα αγγλικά χρησιμοποιούν διαφορετικές λεξικές κατηγορίες για να εκφράσουν το ίδιο περιεχόμενο:

1. α. John is cold (= Γιάννης είναι κρύος)
β. Ο Γιάννης κρυώνει.
2. α. John is thirsty (= Γιάννης είναι διψασμένος)
β. Ο Γιάννης διψάει.

Όπως βλέπουμε σε αυτά τα παραδείγματα, τα ελληνικά χρησιμοποιούν ρήμα, ενώ τα αγγλικά περιφράσεις με το «είμαι» + επίθετο. Τι κοινό έχουν οι δύο δομές ως προς το περιεχόμενο (αυτό που εκφράζουν) και τι πρόβλεψη μπορούμε να κάνουμε για τη συστηματικότήτά τους; Αυτή η διαφοροποίηση δεν ισχύει πάντα, όπως δείχνουν τα παρακάτω παραδείγματα:

3. α. John is tall (= Γιάννης είναι ψηλός)
β. Ο Γιάννης είναι ψηλός.

Οδηγίες για την απάντηση

Στα παραπάνω παραδείγματα θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι τόσο το επίθετο όσο και το ρήμα περιγράφουν μια κατάσταση. Επομένως, θα πρέπει να δούμε αν υπάρχουν άλλες παρόμοιες δομές όπου τηρείται αυτή η συστηματικότητα.

Κριτήριο αξιολόγησης 2

Στα παρακάτω παραδείγματα παρατηρούμε ότι οι υπογραμμισμένες λέξεις έχουν διπλή λειτουργία, άλλοτε ως λεξικές και άλλοτε ως γραμματικές κατηγορίες. Να αναγνωρίσετε σε ποια περίπτωση λειτουργούν ως λεξικές και σε ποια ως γραμματικές και να εξηγήσετε πώς μπορούν να κατηγοριοποιηθούν.

1. α. Δεν κουνιέται φύλλο.
β. Ο Γιάννης μάζεψε το φύλλο που είχε πέσει.
2. α. Η Μαρία δεν δίνει δεκάρα για τους φίλους της.
β. Η Μαρία έδωσε μια δεκάρα στους φίλους της.

Πώς θεωρείτε ότι θα μπορούσε ένας λεξικογράφος να αντιμετωπίσει το πρόβλημα που προκύπτει (αν προκύπτει) σε αυτή την περίπτωση; Θα πρέπει να τις συμπεριλάβει σε ένα λήμμα ή να διακρίνει δύο ξεχωριστά λήμματα και γιατί;

Οδηγίες για την απάντηση

Στα παραπάνω παραδείγματα θα πρέπει να περιγράψετε το περιβάλλον (κατανομή, παρουσία άλλων στοιχείων στην πρόταση) στο οποίο εμφανίζεται η υπογραμμισμένη λέξη και να παρατηρήσετε αν παίζει ρόλο στις διαφορετικές ερμηνείες και πιθανώς διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις που έχει η συγκεκριμένη λέξη.

Κριτήριο αξιολόγησης 3

Να αναγνωρίσετε τα συστατικά των παρακάτω δύο προτάσεων, χρησιμοποιώντας τα κατάλληλα διαγνωστικά κριτήρια. Προκειμένου να δείξετε πώς λειτουργούν τα κριτήρια αυτά, θα πρέπει να έχετε ορίσει τις συντακτικές κατηγορίες που τα αποτελούν και τις φράσεις που σχηματίζουν ως προς τον συντακτικό τους προσδιορισμό (π.χ. ΟΦ, ΡΦ κ.τ.λ.).

1. Οι φοιτητές παρακολούθησαν το μάθημα.
2. Ο καθηγητής κάλεσε τους φοιτητές της γλωσσολογίας.
3. Ο Γιώργος μάζεψε κόκκινα τριαντάφυλλα και γαρύφαλα.

Η πρόταση στο (3) είναι αμφίσημη, ανάλογα με το πώς θα ερμηνεύσουμε το «κόκκινα», αν δηλαδή προσδιορίζει μόνο τα τριαντάφυλλα ή και τα γαρύφαλα. Επομένως, ανάλογα με την ερμηνεία έχουμε δύο διαφορετικά συστατικά.

Οδηγίες για την απάντηση

Στο κείμενο δίνονται πέντε διαφορετικά διαγνωστικά κριτήρια. Θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι δεν λειτουργούν όλα τα κριτήρια επιτυχώς ή με τον ίδιο τρόπο για όλα τα είδη των συστατικών. Στην πρόταση (3) μπορούμε να θεωρήσουμε ότι έχουμε τη δομή [ΟΦ [ΟΦ1] και [ΟΦ2]]. Έχουμε δηλαδή μια μεγάλη ΟΦ, η οποία περιλαμβάνει δύο επιμέρους ΟΦ (1 και 2), που συνδέονται μεταξύ τους, και τη σύζευξη και. Αν θεωρούμε ότι στη δεύτερη ερμηνεία το επίθετο κόκκινα προσδιορίζει και τα γαρύφαλα, τότε η δομή αυτή θα πρέπει με κάποιον τρόπο να τροποποιηθεί, για να μπορούμε να δείξουμε ότι συνδέουμε μόνο τα ουσιαστικά και όχι ολόκληρες τις ΟΦ.